

Startnotitie

Tweede herijking Deltaprogramma 2026

Versie

Datum

16 november 2023

Status

Versie Stuurgroep Deltaprogramma

Colofon

	Deltacommissaris DC
	Den Haag
Contactpersoon	L.R.L. de Vries <i>Programmamanager tweede herijking</i>
	Luc.de.Vries@deltacommissaris.nl
Versie	16 november 2023 – versie voor de Stuurgroep Deltaprogramma
Opdrachtgever	
Auteur	
Projectnummer	

Inhoud

Colofon—2

Inhoud—3

Samenvatting—4

1 Inleiding—7

2 Waarom herijken—10

3 Wat herijken—14

4 Hoe herijken: de aanpak—23

4.1 Aanpak op hoofdlijnen—24

4.2 Gezamenlijke uitgangspunten—30

5 Organisatie herijking—31

6. PvA Basisdocument en Verdiepende Analyse—33

Bijlage 1 – Relevante studies—44

Samenvatting

In de periode tot en met 2026 wordt de tweede zesjaarlijkse herijking van het Deltaprogramma uitgevoerd. Het Deltaprogramma 2015, het Deltaprogramma 2021 (met de resultaten van de eerste herijking) en de tussenliggende Deltaprogramma's vormen hiervoor de basis. De uitkomsten van de tweede herijking worden vastgelegd in het Deltaprogramma 2027. Vervolgens kan de beleidsmatige borging van de resultaten plaatsvinden, zoals in het Nationaal Waterprogramma 2028-2033, doorwerking in de Nota Ruimte (opvolger van de NOVI), in de omgevingsvisies, -plannen en -programma's van provincies, waterschappen en gemeenten én in een eventuele actualisatie van de Bestuursovereenkomst van het Deltaprogramma.

Op basis van nieuwe inzichten en recente onderzoeken, is de verwachting dat zowel de urgentie als de omvang van de opgaven in de tweede herijking groter zijn dan in de eerste herijking. Dit heeft consequenties voor de aanpak van de tweede herijking. Om de consequenties voor de aanpak inzichtelijk te maken, is in de afgelopen periode - samen met de verschillende programma's en thema's binnen het Deltaprogramma - gewerkt aan een startnotitie voor de tweede herijking.

De volgende richtinggevende uitgangspunten en voorstellen vormen de basis voor de voorgestelde aanpak:

- 1) De startnotitie is opgesteld als een voortrollend document. Ten behoeve van de tweede herijking is een stapsgewijze aanpak uitgewerkt. De stappen zijn in het tekstblok op de volgende pagina samengevat en zijn nader toegelicht in de startnotitie. Voorafgaand aan iedere volgende stap, wordt een plan van aanpak uitgewerkt binnen de generieke kaders van de startnotitie. Het plan van aanpak voor de eerste twee stappen (t/m Q3 2024) is opgenomen in hoofdstuk 6.
- 2) In de aanpak wordt voortgebouwd op én afgetapt van de lopende processen bij de thema's en gebieden. De vigerende deltabeslissingen en voorkeursstrategieën uit 2021 gelden als vertrekpunt; in de herijking worden de doelen, principiële uitspraken/keuzes, strategieën en maatregelen van deze deltabeslissingen en voorkeursstrategieën tegen het licht gehouden.
- 3) Ten behoeve van het organiseren van de samenhang en verbinding hebben de programmamanagers binnen het Deltaprogramma, de staf deltacommissaris verzocht om hierin het voortouw te nemen en dit (meer dan voorheen) te faciliteren.
- 4) De tweede herijking wordt expliciet (meer dan voorheen) uitgevoerd in het licht van zowel de opgaven die al op korte termijn aandacht vragen en de ontwikkelingen op de lange termijn (2100), gezien het sneller nabijkomende moment om ingrijpende en transformatieve maatregelen in te zetten.
- 5) In de aanpak wordt het huidige en in ontwikkeling zijnde instrumentarium van het Deltaprogramma benut. De staf deltacommissaris bereidt een 'startpakket' voor om de thema's en regionale deelprogramma's in 2024 op weg te helpen met het gebruik van de verschillende methoden en technieken.
- 6) De thema's, regionale programma's en staf deltacommissaris werken via voortrollende 'synthesedocumenten' samen aan de analyses en aan de onderbouwing van voorstellen. De synthesedocumenten worden op basis van de uitkomsten van iedere stap steeds aangevuld door alle thema's en regionale programma's. Staf deltacommissaris neemt het voortouw in de integratie en overall synthese.

- 7) In de tweede herijking is het inhoudelijke 'spoor' leidend. In een parallel 'spoor' wordt de doorontwikkeling van de werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma, en de maatschappelijke verankering van het Deltaprogramma voorbereid.
- 8) Alles wat niet binnen het tijdsbestek van de tweede herijking kan en hoeft - en bijvoorbeeld meer uitwerking vergt - kan worden geagendeerd in een nieuwe 'ontwikkelagenda' (langere termijn onderzoekspoor). Deze ontwikkelagenda vormt een dynamische agenda voor de stappen binnen het Deltaprogramma in de periode tot de derde herijking in 2032, en daarna. Hiermee regelen we de 'herijkingscyclus' in, binnen het adaptief deltamanagement van het Deltaprogramma.
- 9) De huidige werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma - inclusief huidige rolverdeling - vormen het vertrekpunt voor de samenwerking van partijen aan de tweede herijking. Dit betekent o.a. dat de tweede herijking een gezamenlijke verantwoordelijkheid is van de thema's, regionale programma's en de staf deltacommissaris. De thema's en regionale programma's zijn verantwoordelijk voor het bestuurlijke proces binnen het eigen thema of gebied en voor de onderlinge afstemming en verbinding met andere opgaven. De staf deltacommissaris voert de regie op het herijkingsproces, neemt het voortouw in de agendering van nationale keuzes, ondersteunt de programma's ('vliegende brigade'), faciliteert de samenhang ('werksessies samenhang en verbinding'), draagt zorg voor informatiebeheer, en voert de eindredactie op het geïntegreerde Synthesedocument en de communicatie hierover.
- 10) De besluitvorming over de tweede herijking is gebaseerd op de huidige rolverdeling. De resultaten van iedere stap worden vastgesteld in de Stuurgroep Deltaprogramma, op basis van de achtereenvolgende delen van het Synthesedocument. In de voorbereiding van die vaststelling betrekken de thema's en regionale programma's zelf de eigen bestuurlijke overleggen.
- 11) De uit de tweede herijking voortkomende voorstellen voor aanpassingen van de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën - die worden opgenomen in het Deltaprogramma 2027 - worden in 2027 geborgd door rijk en regio. Waar en op welke wijze deze borging wordt ingevuld wordt gezamenlijk bepaald in stap 6 van de herijking (bv Nationaal Water Programma, Nota Ruimte, provinciale Omgevingsvisies en andere relevante beleidsbeslissingen en programma's).

GEFASEERDE AANPAK TWEDE HERIJKING

Stap	Periode	Doel <i>Besluitvorming stuurgroep DP</i>
STAP 1 BASIS	Q4 2023 - Q1 2024	Vaststellen referentie en inhoudelijke bouwstenen voor de tweede herijking.
STAP 2 ANALYSE	Q1 2024 - Q3 2024	Vaststellen scope van de tweede herijking: wat is op basis van nieuwe inzichten en ontwikkelingen van belang en urgent om nú te herijken, en wat vergt meer tijd of kan later (ontwikkelagenda).
STAP 3 ALTERNATIEVEN	Q3 2024 - Q1 2025	Vaststellen mogelijke alternatieve oplossings-richtingen voor de in 2026 te maken keuzes en vaststellen van de vergelijkingssystematiek (beoordelingskader) op basis waarvan straks een afweging wordt gemaakt.
STAP 4 BEOORDELING	Q1 2025 - Q3 2025	Vaststellen van de te verwachten effecten en doelbereik van de verschillende alternatieven (incl.

		MKBA en evt. input planMER) en van opties voor doorontwikkeling van de organisatie en werkwijze van het Deltaprogramma.
STAP 5 AFWEGING KEUZES & VOORSTELLEN	Q3 2025 - Q2 2026	Vaststellen welke aanpassingen worden voorgesteld voor DP2027 ten aanzien van het stelsel van deltabeslissingen en voorkeursstrategieën (incl. principiële keuzes en doelen, strategieën en maatregelen) en de organisatie en werkwijze van het Deltaprogramma.
STAP 6 BESLUITVOORBEREIDING & BORGING	Q3 2026 - Q4 2027	Maken van afspraken over de borging van de voorstellen in nationaal en regionaal beleid en eventueel in het bestuursakkoord Deltaprogramma.

De volgende elementen uit de aanpak van de 2^e Herijking vergen nadere uitwerking en worden in de komende periode (tot en met de eerste helft van 2024, als onderdeel van plan van aanpak voor stap 3), in samenwerking met de thema's en regionale programma's opgepakt:

- 1) De actualisatie van de in 2013 ontwikkelde vergelijkingssystematiek ten behoeve van de vergelijking en afweging van voorgestelde oplossingsrichtingen, strategieën en maatregelen. Daarbij wordt gebruik gemaakt bij de ervaringen met het duidingskader van het Kennisprogramma Zeespiegelstijging. En daarbij wordt rekening gehouden met andere vereisten indien er voor wordt gekozen een planMER en MKBA op te stellen.
- 2) De invulling van het parallelle spoor voor de doorontwikkeling van de werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma, inclusief de maatschappelijke verankering.
- 3) De invulling en stroomlijning van participatie en een generatietoets ter ondersteuning van de (besluitvorming over de) tweede herijking.
- 4) De wijze waarop borging van de uitkomsten van de tweede herijking in 2027 moet plaatsvinden door rijk en regio, en de consequenties hiervan voor de aanpak in de periode 2024 - 2026.

1 Inleiding

Tweede zesjaarlijkse herijking van het Deltaprogramma

Het Nationaal Deltaprogramma richt zich op de bescherming van Nederland tegen overstromingen, de zorg voor voldoende zoetwater en de bijdrage aan een klimaatbestendige en waterrobuuste inrichting. In het Deltaprogramma werken Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten samen onder regie van de deltacommissaris. De basis voor het Deltaprogramma wordt gevormd door vijf deltabeslissingen (DB) en de Beslissing Zand, acht gebiedsgerichte voorkeursstrategieën (vks) en drie Deltaplannen: waterveiligheid (Hoogwaterbeschermingsprogramma, Programma Rijkskeringen en Uitvoeringsprogramma Kustlijnzorg, zoetwater, ruimtelijke adaptatie).

Deltabeslissingen
• Deltabeslissing Waterveiligheid • Beslissing Zand • Deltabeslissing Zoetwater • Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie • Deltabeslissing Rijn-Maasdelta • Deltabeslissing IJsselmeer
Voorkeursstrategieën
• Centraal Holland • Hoge Zandgronden • IJsselmeergebied • Kust • Rijn en Maas • Rijnmond-Drechtsteden • Waddengebied • Zuidwestelijke Delta

In de Waterwet is vastgelegd dat de minister jaarlijks, op voorstel van de deltacommissaris en gelijktijdig met de begroting van het Deltafonds voor het nieuwe jaar, het deltaprogramma aanbiedt aan de Staten-Generaal. Daarmee is het onderdeel van de begrotingsbehandeling. Het Deltaprogramma is ('anno 2023') een uitgave van de ministeries van IenW, LNV en BZK.

In het Deltaprogramma is de programmering van maatregelen voor de eerstvolgende zes jaar gedetailleerd ingevuld, en voor de twaalf jaar daarna indicatief, met een doorkijk voor de eerstkomende 50 jaar. De deltabeslissingen en voorkeursstrategieën zelf, staan in deze jaarlijkse cyclus niet ter discussie.

De Stuurgroep Deltaprogramma heeft in april 2016 besloten om, in aanvulling op de jaarlijkse cyclus, de in het Deltaprogramma vastgelegde deltabeslissingen en voorkeursstrategieën van het Deltaprogramma eens in de zes jaar op een gestructureerde, systematische en zorgvuldige wijze te checken en waar nodig aan te passen aan nieuwe inzichten en opgaven: de zesjaarlijkse herijking. Als hier aanleiding toe is, kan hierbij ook de organisatie en werkwijze van het Deltaprogramma tegen het licht worden gehouden. In mei 2018 is de Stuurgroep Deltaprogramma akkoord gegaan met een voorstel voor de werkwijze voor het herijken.

De voorstellen naar aanleiding van deze herijking, worden eens per zes jaar opgenomen in het Deltaprogramma. De doorvertaling van de eventueel

geactualiseerde deltabeslissingen en voorkeursstrategieën in de programmering van maatregelen, wordt opgenomen in het Deltaprogramma voor het daaropvolgende jaar (DP2027).

In de eerste herijking van het Deltaprogramma is de periode beschouwd van 2015-2020. In het Deltaprogramma 2021 zijn de resultaten van de eerste herijking gepresenteerd. Hierbij is een beperkte aanscherping doorgevoerd in de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën uit het Deltaprogramma 2015.

Algemene conclusie eerste herijking Deltaprogramma (DP2021)

1. De deltabeslissingen en voorkeursstrategieën geven voor de periode tot 2050 nog steeds de goede koers; aanscherpingen zijn met name nodig in de deltabeslissing Zoetwater.
2. Voor alle opgaven is extra aandacht nodig voor een voortvarende uitvoering van maatregelen, gericht op realisatie van de doelen in 2050.
3. De opgaven voor waterveiligheid en zoetwater kunnen na 2050 fors toenemen door versnelde zeespiegelstijging; de samenwerkende partijen in het Deltaprogramma moeten daar rekening mee houden bij beslissingen die ze in de komende jaren nemen en moeten zich nu al voorbereiden op de grote keuzes die na 2050 misschien noodzakelijk zijn.

In de periode 2024-2026 wordt de tweede herijking uitgevoerd. De basis voor de tweede herijking vormen het Deltaprogramma 2015, het Deltaprogramma 2021 (met de resultaten van de eerste herijking) en de tussenliggende Deltaprogramma's. Omdat de urgentie van de tweede herijking groot is (zie hoofdstuk 2) wordt de herijking twee jaar eerder opgestart dan aanvankelijk beoogd. De voorbereidingen zijn dus al in volle gang.

Het resultaat van de tweede herijking wordt vastgelegd in het Deltaprogramma 2027. Vervolgens kan de beleidsmatige borging van de resultaten plaatsvinden, zoals in het Nationaal Waterprogramma 2028-2033, doorwerking in de Nota Ruimte (opvolger van de NOVI), in de omgevingsvisies, -plannen en -programma's van provincies, waterschappen en gemeenten én in een eventuele actualisatie van de Bestuursovereenkomst van het Deltaprogramma.

Startnotitie als 'voortrollende' leidraad voor de tweede herijking Deltaprogramma

Deze startnotitie vormt de leidraad voor de tweede herijking. De startnotitie motiveert het 'waarom' van het (naar voren halen in de tijd van) de tweede herijking (hoofdstuk 2), beschrijft 'wat' herijkt wordt (hoofdstuk 3), schetst het proces en de aanpak (hoofdstuk 4) en gaat in op de organisatie van de herijking (hoofdstuk 5). De nadere uitwerking van de eerste twee stappen van de herijking is opgenomen in hoofdstuk 6.

Het proces van herijking is afgestemd op het vergaderregime van de Stuurgroep Deltaprogramma. Dat betekent dat elk jaar een stap van het herijkingsproces wordt afgesloten met het bestuurlijk bespreken en indien aan de orde vaststellen van het resultaat van die stap en een 'go' voor de volgende stap. Dat vindt steeds plaats in de november/december-vergadering van de stuurgroep.

De startnotitie is opgesteld als een 'voortrollend' document. Dat betekent dat de hoofdlijnen (waarom herijken, wat herijken, hoe herijken en de organisatie van de herijking) 'staan', maar dat de specifieke aanpak per stap nader geconcretiseerd wordt in de vorm van een plan van aanpak. In dit geval het plan van aanpak voor

de eerste en tweede stap, die van het Basisdocument en de Verdiepende Analyse (zie hoofdstuk 6).

In het Deltaprogramma werken Rijk, waterschappen, provincies en gemeenten samen; samen maken zij keuzes, bepalen zij de koers, en prioriteren zij maatregelen die zij gezamenlijk in het kader van het Deltaprogramma uitvoeren. Dit betekent ook dat het herijken door de gezamenlijke overheden gebeurt. Het door het Deltaprogramma omarmde principe van *joint factfinding* is daarin belangrijk. Daarom is het belangrijk dat alle betrokkenen in deze tweede herijking met hetzelfde beeld aan de slag gaan, op basis van een heldere aanpak, waarin voor iedereen duidelijk is wat hen te doen staat en op welke moment, om daarmee goed onderbouwde inhoudelijke besluiten te kunnen voorleggen als resultaat van de tweede herijking. Deze startnotitie voorziet daarin.

Proces

Deze startnotitie is opgesteld in samenspraak met de verschillende deelprogramma's (thema's en gebieden) en partners van het Deltaprogramma. De startnotitie wordt op 30 november 2023 ter vaststelling voorgelegd aan de Stuurgroep Deltaprogramma. Ter voorbereiding hiervan is de concept-startnotitie op 1 november 2023 besproken in het Programmamanagers Overleg Deltaprogramma (PO).

Ook de jaarlijkse actualisatie van de startnotitie in de vorm van een concreet plan van aanpak voor de volgende stap wordt steeds in de november/december-vergadering van de stuurgroep ter vaststelling voorgelegd.

2 Waarom herijken

Herijken is nodig om te onderzoeken of -in het licht van nieuwe inzichten over klimaatverandering, bodemdaling en sociaaleconomische, politiek-bestuurlijke en maatschappelijke ontwikkelingen- het tempo en/of de koers van de huidige deltabeslissingen en voorkeursstrategieën op nationaal en regionaal niveau nog accuraat zijn om de doelen van het Deltaprogramma te bereiken.

Zoals aangegeven in de inleiding, is de zesjaarlijkse herijking verankerd in de werkwijze van het Deltaprogramma. In die zin is er -met al de ervaring van de eerste herijking- niets nieuws onder de zon. Sinds de eerste herijking zijn er verschillende nieuwe inzichten die aanleiding geven om de tweede herijking snel en breed aan te pakken. Niet alleen inhoudelijk, maar ook met het oog op de werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma.

Op basis van de principes van adaptief deltamanagement is herijken een proces waarin het Deltaprogramma doorontwikkelt, inspeland op inhoudelijke opgaven én op de veranderende context (omgeving, maatschappij) van het Deltaprogramma. Met aandacht voor het versterken van de samenhang van de verschillende onderdelen in het Deltaprogramma (thema's en gebieden) en de verbinding met andere opgaven en transitie in de fysieke leefomgeving.

Onderstaand volgt een eerste illustratie van het 'het waarom' van de tweede herijking, uiteraard ter nadere uitwerking en verdieping in de tweede stap van de herijking ('verdiepende analyse').

Systeemgrenzen komen sneller in zicht

Kijkend naar de wateropgaven (waterveiligheid, wateroverlast, watertekort) zijn de grenzen aan het water- en bodemsysteem op een aantal onderdelen in zicht en zelfs als op enkele punten bereikt, voor zowel droogte als het voorkomen van extreme wateroverlast. Nieuwe inzichten ten aanzien van de gevolgen van klimaatverandering (zoals IPCC, de nieuwe KNMI-klimaatscenario's uit 2023 en de nieuwe Deltascenario's) onderbouwen dit.

Nieuwe Deltascenario's

In de Deltascenario's wordt de gezamenlijke set van klimatologische en sociaaleconomische uitgangspunten voor het Deltaprogramma beschreven waarmee in de herijking (tenminste) rekening gehouden moet worden om de bandbreedte in de toekomstige wateropgaven in beeld te brengen (wateroverlast, watertekort, waterveiligheid, hitte).

Daarnaast wordt ook een aantal mogelijke ontwikkelingen geschetst, waarvan de wetenschappelijke of beleidsbasis nog te onzeker is om mee als uitgangspunten mee te nemen in de Deltascenario's (zoals extreme zeespiegelstijging tot 2,5 meter, extreem weer, autonome adaptatie van boeren en scheepvaart en internationaal bovenstroomse waterverbruik). Wel is het van belang om hiervan bewust te zijn, omdat de impact van deze 'wat-als'-ontwikkelingen groot kan zijn.

In juli 2021 viel extreme neerslag in een gebied half zo groot als Nederland. Dit leidde tot zware overstromingen en wateroverlast in Limburg, Duitsland, België en Luxemburg. De minister van Infrastructuur en Waterstaat besloot een Beleidstafel Wateroverlast en Hoogwater op te richten, met als doel te leren van de situatie in Limburg. In de eerste rapportage van de beleidstafel staat dat onze watersystemen, ruimtelijke inrichting en crisisbeheersing niet kunnen voorkomen dat wateroverlast ontstaat bij extreme neerslag.¹

Het aanbod van zoetwater is niet altijd toereikend voor de vraag. Dat bleek tijdens de langdurige droogteperioden in zomers van 2018 en 2019 en het voorjaar van 2020. Op verschillende plaatsen leverde de droogte problemen op. In landbouw- en natuurgebieden ontstond schade door verzilting en gebrek aan zoetwater. In stedelijk en landelijk gebied waren problemen met de waterkwaliteit. Door lage grondwaterstanden was sprake van extra bodemdaling en funderingsschade. Ook de scheepvaart ondervond problemen door lage waterstanden in de rivieren. De verwachting is dat dergelijke droogteperioden in de toekomst vaker optreden.²

De stijgende zeespiegel zal op termijn grote impact hebben, niet alleen op de waterveiligheidsopgave maar, mogelijk al eerder, ook op de zoetwatervoorziening (waaronder verzilting). De partners van het Deltaprogramma zijn als onderdeel van het Kennisprogramma Zeespiegelstijging gestart met analyses: hoe houdbaar en rekbaar zijn de bestaande regionale strategieën? Per gebied verkent het Deltaprogramma de gevolgen van extreme zeespiegelstijging, de opties voor de korte en de lange termijn en de mogelijke interactie met de investeringsagenda's voor duurzame energie, woningbouw, infrastructuur, landbouw en natuur.³

Toenemende druk in het domein van de fysieke leefomgeving

Het Deltaprogramma staat niet op zichzelf. Veel van de maatregelen uit het Deltaprogramma landen in een specifiek gebied. Gebieden waarin ook andere opgaven een plek moeten krijgen. Denk aan de opgaven en ambities ten aanzien van natuur en stikstof, de energietransitie, hoe we omgaan met bodem en watersysteem, de woningbouwopgave, de ambitie voor de transitie naar een circulaire economie, etc.

De verbinding tussen deze opgaven moet sterker, zo is in het Deltaprogramma 2021 expliciet geagendeerd. Dat begint met het maken van keuzes in het ruimtelijk domein. Niet alles kan overal en ook niet alles kan op de manier waarop we het nu doen. 'Water en bodem sturend' is door het Rijk als leidend principe benoemd bij het maken van keuzes in de ruimtelijke inrichting. Aan de kant van het Deltaprogramma vraagt dit om integrale afwegingen bij het herijken van de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën, in de context van de brede fysieke leefomgeving.

Daarbij gaat het dus om de verbinding met die andere opgaven en dus ook om de verbinding van vaak parallel lopende trajecten, zoals (niet limitatief):

- De startpakketten fysieke leefomgeving (NOVEX), de provinciale Ruimtelijke Voorstellen en de nieuwe Nota Ruimte.
- De Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW).
- Het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) en de provinciale uitwerking daarvan in Provinciale Programma's Landelijk Gebied.

¹ <https://www.deltaprogramma.nl/deltaprogramma/jaarlijkse-deltaprogramma>

² [Zoetwater | Drie thema's | Deltaprogramma](#)

³ <https://www.deltaprogramma.nl/deltaprogramma/jaarlijkse-deltaprogramma>

- De Regionale Energiestrategieën (RES) en provinciale Meerjarenprogramma's Infrastructuur Energie en Klimaat (pMIEK).
- Het nationaal Programma Woningbouw, vertaald naar de provinciale woningbouwafspraken ('regionale woondeals').

Politiek, bestuur en maatschappij in verandering

In het politieke-bestuurlijke landschap is de afgelopen jaren veel veranderd. Het vertrouwen in de politiek neemt -gevoed door verschillende gevoelige dossiers- af en nieuwe politieke partijen dienen zich aan. Ook in het politiek-bestuurlijk landschap waarin het Deltaprogramma opereert is veel veranderd. Waar opgaven vanuit waterveiligheid niet ter discussie stonden, zijn er momenteel diverse omvangrijke opgaven die tegelijkertijd om aandacht vragen en impact hebben op toekomstig ruimtegebruik, ruimte-inrichting en functie- en systeemkeuzes.

Daarnaast zijn de preferenties vanuit de maatschappij veranderd, mede omdat klimaatverandering niet meer straks en in de toekomst speelt, maar we nu al extreem weer ervaren en de klimaatverandering in de hedendaagse tijd is aangekomen, waarbij de impact nu al speelt. Dit leidt zowel tot een toename van het maatschappelijk urgentiegevoel als het relativeren of ontkennen daarvan. In de aanpak van de tweede herijking is aandacht nodig voor deze divergerende standpunten. De Signaalgroep Deltaprogramma zal worden gevraagd hier alert op te zijn.

Sociaaleconomische ontwikkelingen

Naast de nieuwe KNMI-klimaatscenario's zijn ook nieuwe inzichten ten aanzien van de sociaaleconomische ontwikkelingen van Nederland (PBL, CPB) van belang. Klimaat- en sociaaleconomische scenario's komen eind 2023 beschikbaar in de nieuwe Deltascenario's.

Aanleidingen voor een mogelijke herijking van werkwijze en organisatie

Bovenstaande ontwikkelingen raken de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën. Maar, zoals in het rapport 'Basis in Beweging' naar voren komt (Bloemen et al, 2023), zijn er ook ontwikkelingen die mogelijk vragen om een heroriëntatie op de werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma. Zo wordt steeds duidelijker dat klimaatverandering niet meer geleidelijk verloopt, maar grillig is. En dat de gevolgen ervan bovendien heel wat minder beheersbaar lijken dan gedacht. En dat er geen eenstemmig geluid meer komt vanuit overheden, samenleving én experts, o.a. als het gaat om te nemen maatregelen om klimaatrisico's te beheersen.

Meer zoeken dan weten

Bij een grilliger klimaatverandering en meer onzekerheid over de mate van klimaatverandering en de gevolgen ervan, past een werkwijze die meer zoekend is dan wetend (zie ook het advies van de Signaalgroep uit hierover, zie Bijlage). Experts die vanuit kennis de juiste oplossing selecteren is niet meer voldoende. Meer en meer gaat het om het continu samen zoeken naar andere perspectieven op de toekomst en keuzes die daarbij passen met bijbehorende keuzes en impact in de tijd richting het heden. Niet alleen met experts en actoren in de waterwereld. Ook de wereld van ruimtelijke ordening hoort in deze zoektocht thuis, evenals overheden, maatschappelijke organisaties en samenleving die zich met andere opgaven en transities bezighouden, zoals stikstof, natuur en economie. Al deze opgaven beïnvloeden mede het gewenste toekomstperspectief én vragen middelen en capaciteit om de stappen te zetten om de gewenste toekomst te realiseren. Dit vraagt om een werkwijze en organisatie dat meebeweegt en afstemming zoekt met andere opgaven en transities in interactie met de betrokken partijen.

Dit vraagt -naast het onderzoeken hoe het huidige watersysteem houdbaar is en blijft en hoe de ruimtelijke inrichting klimaatadaptief aangepast moet worden- ook om een transformatieve aanpak te verkennen, waarin we perspectieven voor 2100 schetsen: hoe zou onze delta er anders uit kunnen of moeten zien in het licht van ontwikkelingen van buitenaf. En vervolgens terug redeneren wat dat betekent voor het Deltaprogramma, i.e. het heden (zie ook 'Doorontwikkeling adaptief Deltamanagement: aanpak transitiepaden en ontwerpend onderzoek, Deltares, Redesigning Deltas, 2023).

Meer samenhang en verbinding nodig

De herijking kan niet volstaan met een inhoudelijke focus op individuele deltabeslissingen en voorkeursstrategieën alleen, omdat beide elkaar zowel onderling als in de samenhang beïnvloeden, maar ook impact hebben op de toekomstige ruimtelijke inrichting en andere functies in Nederland. Daarvoor zijn inhoudelijk goed onderbouwde besluiten nodig, maar ook een werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma die goed aansluit op de veranderende omstandigheden in Nederland.

De samenleving staat centraal

De gevolgen van klimaatverandering komen steeds vaker in het nieuws. Maatschappelijke aandacht voor droogte, hitte, overstroming en extreme neerslag neemt daardoor toe. Inclusief de roep om er iets aan te doen. Tegelijkertijd, leidt de uitvoeringsfase van het Deltaprogramma ertoe dat maatregelen zichtbaar worden. Met positieve én negatieve weerklank in de maatschappij. Kortom, het Deltaprogramma moet zich (meer) duidelijker zichtbaar maken. In combinatie met een steeds actievere samenleving (bewoners, bedrijven, jongeren, wetenschappers, sectoren, etc.) vraagt dit om een werkwijze waarin participatie een grotere rol krijgt. Dit vraagt van de herijking dat ook gekeken wordt naar de manier waarop we de samenwerking in en buiten het Deltaprogramma vormgeven, met aandacht voor de rol van de samenleving die voorbereid is op de veranderingen in de opgaven van nu en in de toekomst ('maatschappelijke weerbaarheid', zie ook het advies van de Signaalgroep uit 2022 hierover, zie Bijlage).

3 Wat herijken

Herijken deltabeslissingen en voorkeursstrategieën

Basis en referentie voor de 'inhoudelijke' herijking van het Deltaprogramma wordt gevormd door het doel van het nationaal Deltaprogramma en de -actuele- deltabeslissingen en voorkeursstrategieën.

N.B.: eerste beeld, ter nadere uitwerking in stap 1, Basisdocument.

Doel Deltaprogramma	
Nederland moet in 2050 klimaatbestendig en waterrobuust zijn. Dit betekent dat de waterveiligheid, de zoetwatervoorziening en de ruimtelijke inrichting op orde moeten zijn: - Voor iedereen achter de dijken en duinen is de kans op overlijden door een overstroming uiterlijk in 2050 kleiner dan of gelijk aan 1 op 100.000 per jaar. Waar grote groepen slachtoffers zouden kunnen vallen, de economische schade zeer groot is of vitale en kwetsbare infrastructuur van nationaal belang ligt, wordt extra bescherming geboden. - De beschikbaarheid van zoetwater voor landbouw, industrie en natuur wordt inzichtelijker. Nederland wordt steeds weerbaarder tegen zoetwatertekort. - De ruimtelijke inrichting van Nederland wordt klimaatbestendiger en waterrobuuster.	
Deltabeslissingen	
Deltabeslissing Waterveiligheid	- Nieuwe normen voor de primaire keringen op basis van de risicobenadering en uitgedrukt in een overstromingskans per dijktraject. In 2017 inde Waterwet vastgelegd. - Voor iedereen achter de dijken en duinen zou de kans op overlijden door een overstroming uiterlijk in 2050 kleiner dan of gelijk aan 1 op 100.000 per jaar moeten zijn. Waar grote groepen slachtoffers zouden kunnen vallen, de economische schade zeer groot is of vitale en kwetsbare infrastructuur van nationaal belang ligt, wordt extra bescherming geboden. - Doel is dat de primaire waterkeringen in 2050 aan de norm voldoen. - Het beschermingsniveau komt in principe door preventie van overstromingen tot stand, door zandsuppleties in het kustfundament, duinen, dijkversterkingen, rivierverruiming en stormvloedkeringen.
Beslissing Zand	- De keuze om via zandsuppleties (de kust van) Nederland niet kleiner te laten worden (areaalbehoud) en tevens een stabiele basis te bieden voor de waterveiligheid van de Zuidwestelijke Delta, Hollandse kust en het Waddengebied. - De waterveiligheid van het zandig systeem blijft gehandhaafd volgens het principe 'zacht waar het kan, hard waar het moet'.
Deltabeslissing Zoetwater	In 2050 is Nederland weerbaar tegen zoetwatertekorten: • Er is een gezond en evenwichtig watersysteem. • Cruciale gebruiksfuncties worden beschermd. • Water wordt effectief en zuinig gebruikt. • Waterkennis, -kunde en -innovaties worden ontwikkeld. • De concurrentiepositie van waterafhankelijke sectoren is verbeterd. Voor het bereiken van dit doel worden maatregelen getroffen in een voorkeursvolgorde:

	1. Rekening houden met waterbeschikbaarheid bij de ruimtelijke inrichting en het landgebruik. 2. Zuiniger omgaan met water. 3. Water beter vasthouden, bergen en opslaan. 4. Water slim verdelen. 5. (Rest)schade accepteren. Er is een nationale strategie en een strategie 'Klimaatbestendige Zoetwatervoorziening Hoofdwatersysteem' om water slimmer vast te houden en te verdelen in het hoofdwatersysteem. Ook is er een transitie naar beter grondwatervoorraadbepaling op de hoge zandgronden.
Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie	• In 2020 is waterrobuustheid en klimaatbestendigheid een vast onderdeel in het beleid en handelen van partijen. • In 2050 is Nederland waterrobuust en klimaatbestendig ingericht. ◦ Hiervoor zijn procesdoelen gedefinieerd zoals over het uitvoeren van stresstesten, het organiseren van een risicodialoog, komen tot een strategie en maatregelen en borging in omgevingsvisies. • In 2050 zijn vitale en kwetsbare functies bestand tegen overstromingen, wateroverlast, hitte en droogte.
Deltabeslissing Rijn-Maasdelta (actualisatie 2020)	Tot 2050: het huidige hoofdwatersysteem is een goed fundament voor de waterveiligheid en zoetwatervoorziening • Behoud afvoerverdeling. • Behoud afsluitbare open keringen. • Geen extra berging van rivierwater in de Grevelingen. • Lerend implementeren bij het Kierbesluit Haringvlietssluisen • Krachtig samenspel rivierverruiming en dijkversterkingen (actualisatie via IRM). • Haringvliet-Hollandsch Diep en Merwedde: veiligheid borgen met dijken. • Maximale afvoer van 18.000 m³/s voor de Rijn en 4.600 m³/s voor de Maas. • Stapsgewijze uitbreiding Kleinschalige Wateraanvoer via bestaande watergangen. Lange termijn: • Vervanging Maeslantkering rond 2070. Rond 2040 start hiervoor een brede bovenregionale systeemanalyse. N.B.: het 'eigenaarschap' van deze deltabeslissing is onduidelijk en moet voor de tweede herijking geconcretiseerd worden.
Deltabeslissing IJsselmeer- gebied	Behoud en versterking waterveiligheid en waterhuishouding via peilbeheer • Peilbesluit 2018 (IJsselmeer en Markermeer). ◦ Tot 2050 stijgt het gemiddelde winterpeil niet mee met de zeespiegel (handhaven gemiddeld winterpeil). ◦ Na 2050 het gemiddelde winterpeil maximaal met 30 centimeter geleidelijk laten meestijgen met de zeespiegel. ◦ Flexibel zomerpeil, zodat droogte die eens in de 20 jaar voorkomt kan worden opgevangen. • Tot 2050 vindt afvoer vanuit het IJsselmeer naar de Waddenzee plaats door een combinatie van spuien en pompen bij de Afsluitdijk. Vervanging spuicomplexen in 2050.

Voorkeursstrategieën	
Centraal Holland	Nog uit te werken (voorkeursstrategie of mogelijk deltabeslissing).
Hoge zandgronden	Deze strategie is gericht op de hoge zandgronden in Noord-, Oost- en Zuid-Nederland klimaatbestendig en waterrobuust te maken, opdat de regio's kunnen omgaan met extreem weer (droogte en wateroverlast) en watertekort. Dit betekent dat er een gebiedsdekkende aanpak nodig is voor het beoogde veerkrachtige (grond)watersysteem. De maatregelen voor zoetwater en ruimtelijke adaptatie zijn hierin zoveel mogelijk met elkaar verweven.
IJsselmeer-gebied	De strategie voor het IJsselmeergebied is sterk bepaald door de deltabeslissing IJsselmeergebied (handhaven gemiddeld winterpeil tot 2050, daarna meestijgen met zeespiegelstijging tot 30 centimeter, waterafvoer via combinatie pompen en puien, na 2050 vervangen spuicomplexen, flexibel zomerpeil). De strategie wordt mogelijk beïnvloed door nieuw beleid, zoals verwoord in de Kamerbrief Water en Bodem sturend (Harbers & Heijnen, 2022): • Open houden van de mogelijkheid tot vergroting van de bufferschijf voor zoetwatervoorziening van 30 naar 50 cm, door het zomerpeil verder op te zetten dan wel verder uit te laten zakken (onderdeel herijking). • Verbod op nieuwe landaanwinningen (eilanden) in het IJsselmeergebied, met uitzondering van overstroombare natuur en voor het voldoen aan Natura 2000-doelen en de Kaderrichtlijn Water. De Barro11 wordt hierop in 2026 aangescherpt. Uitbreidingsprojecten die al in een vergevorderd stadium zijn mogen nog wel doorgaan.
Kust	De voorkeurstrategie van het DPK is sterk adaptief. De focus ligt op zandsuppleties waarmee rekening gehouden kan worden met onzekerheden in klimaatverandering, economische ontwikkelingen, en geanticipeerd wordt op onvoorziene ontwikkelingen door flexibiliteit in de uitvoering. Het DP sluit aan bij de Beslissing Zand die samengevat kan worden als: "Zacht waar het kan, hard waar het moet". Dit wil zeggen dat de kustlijn zoveel mogelijk een natuurlijk karakter blijft houden waarbij duinen en strand de basis vormen van de kustbescherming. Zandsuppleties dragen niet alleen bij aan het handhaven van de kustlijn, maar ook aan lokale en regionale doelen voor een economisch sterke en aantrekkelijke kust.
Rijn en Maas	De voorkeurstrategie van DPR (2015) was vooral gericht op het nader uitwerken van de deltabeslissing waterveiligheid: in 2050 voldoen aan de waterveiligheidsnormen. De voorkeurstrategie bestond uit een combinatie van rivierverruimingsmaatregelen en dijkversterking. Het besluit betrof vooral een principebesluit: dijkversterking en rivierverruiming in een krachtig samenspel. Na 2014/2015 is gewerkt aan een nadere uitwerking van het principe <i>dijkversterking en rivierverruiming in een krachtig samenspel</i>. Daarbij zijn verschillende maatregelpakketten verkend en uitgewerkt in een MKBA in het kader van de Lange Termijn Ambitie Rivieren (LTAR). De rapportages uit 2018 hebben echter evenmin geleid tot een concreet besluit.

	Sinds 2019 werken het Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten samen aan het programma Integraal Riviermanagement (IRM), als opvolger van LTAR. Doel van dit programma is om te komen tot een vitaal, bevaarbaar, veilig en aantrekkelijk rivierengebied; duurzaam te beheren en voorbereid op de toekomst. De resultaten van deze samenwerking worden uiteindelijk vastgelegd in een Programma onder de Omgevingswet (POW) 'Integraal Riviermanagement'. In het POW komt een visie op hoe een toekomstbestendig rivierengebied eruitziet in 2050. Er worden beleidskeuzes vastgelegd voor de rivierbodempligging en sedimenthuishouding en de afvoercapaciteit van het riviersysteem.
Zuidwestelijke Delta	In DP2021 staat dat de voorkeurstrategie van DPZWD gemaakt is binnen de kaders van de herijkte deltabeslissingen Waterveiligheid, Rijn-Maasdelta en Ruimtelijke Adaptatie. "Naast klimaatbestendige veiligheid en zoetwatervoorziening vormt het werken aan een veerkrachtige ecologie mede de basis voor een vitale economie en duurzame leefomgeving" (DP2021). Het aan een veerkrachtige ecologie is nodig om de nadelige effecten op de ecologie en waterkwaliteit van menselijke ingrepen (Deltawerken) te verminderen. In de voorkeurstrategie van DPZWD wordt het huidig beheer en de huidige waterstaatkundige inrichting voortgezet tot circa 1 m zeespiegelstijging. Het huidige beheer gaat uit van een samenhangend systeem echter is vanwege de Deltawerken ook deels ingericht op individuele watersystemen. De Zuidwestelijke Delta richt zich op de samenhang binnen het gebied, alsmede de samenhang met aanpalende Deltaprogramma's (Hoge Zandgronden, Rijnmond Drechtsteden, Rijn Maas, Zoet Water). Hiertoe wordt ondermeer een ecologisch streefbeeld ontwikkeld op de samenhang van de Rijn Maas Schelde-Delta.
Rijnmond-Drechtsteden	De strategie voor DPRD is sterk bepaald door de voorgestelde deltabeslissing over de Rijn-Maasdelta (handhaven afvoerverdeling, geen extra berging Grevelingen, delta afsluitbaar open). De voorkeursstrategie Rijnmond-Drechtsteden gaat primair over waterveiligheid en kan worden samengevat als het beschermen tegen overstromingen door een optimale combinatie van dijken en stormvloedkeringen. Het versterken van de dijken in dit verstedelijkte gebied is een uitdaging die vraagt om afstemming en integratie van opgaven voor dijken en ruimtelijke ontwikkelingen. Omdat een overstroming nooit volledig is uit te sluiten, is het beperken van de gevolgen van een overstroming en het overstromingsbewust inrichten van binnen- en buitendijkse gebieden onderdeel van de waterveiligheidsstrategie. Op basis van de impactanalyses van de veiligheidsregio's en stresstesten van de gemeenten, evacuatiestrategieën en strategieën voor risicocommunicatie worden de gevolgen van overstromingen zoveel mogelijk beperkt. Behalve voor waterveiligheid is er ook aandacht voor ruimtelijke adaptatie en zoetwatervoorziening. Voor zoetwatervoorziening in West-Nederland wordt vooral ingezet op slim watermanagement, en een klimaatbestendige zoetwatervoorziening vanuit het hoofdwatersysteem (met inlaten voor de Krimpenerwaard en de Kromme Rijn). Voor

	ruimtelijke adaptatie zijn stresstesten uitgevoerd in vrijwel alle gemeentes en deze worden gebruikt in risicodialogen en uitvoeringsagenda's om te komen tot een klimaatbestendige en waterrobuuste inrichting. Ook is er onderzoek gedaan naar kwetsbaarheid van vitale en kwetsbare infrastructuur, zowel binnendijks als buitendijks.
Waddengebied	De voorkeursstrategie in het Waddengebied bevat de volgende 4 onderdelen: • Behoud van de bufferende werking van de eilanden, de buitendelta's en het intergetijdegebied; • Behoud van het zandige systeem van de kust, inclusief pilots, monitoring en systeemkennisontwikkeling; • Preventie door middel van innovatieve dijken met meervoudig ruimtegebruik, inclusief de kwelders; • Een integrale veiligheidsstrategie per Waddeneiland. Op basis van de eerste herijking is vastgesteld dat de volgende intensiveringen nodig zijn: • Versterking van het onderzoek naar de werking van het Waddenzeesysteem; de gevolgen van zeespiegelstijging op het zandige systeem en handelingsperspectieven voor het gebied in beeld brengen (zoals zandsuppleties, sedimentatie versnellen door biobouwers en golfreductie door voorlanden), onder andere via het Kennisprogramma Zeespiegelstijging; • Verdere ontwikkeling en uitvoering van de zone rondom de primaire waterkeringen van het vaste land van het Waddengebied; • Opstellen van de integrale veiligheidsstrategieën in samenhang met keuzes voor het lange termijn kustbeheer; • Onderzoek naar de betekenis van droogte en verzilting op de Waddeneilanden voor de integrale veiligheidsstrategie per Waddeneiland.

Herijken van de werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma

Hier staat de vraag centraal of de huidige werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma houdbaar is voor de opgaven van morgen. Past de werkwijze en organisatie bij de impact die we willen generen om gesteld te blijven staan voor de effecten van klimaatverandering? Ontwikkelingen van buitenaf (andere transitieopgaven, politiek, maatschappelijk), maar ook de uitkomsten van de inhoudelijke herijking kunnen richting geven aan de mogelijk aanpassing van de werkwijze en organisatie. Immers aangepast deltabeslissingen en voorkeursstrategieën kunnen om een aangepast werkwijze en organisatie vragen (binnen of wellicht ook buiten de kaders van de Deltawet).

Vragen die een rol spelen zijn:

- Past het stelsel (en dus niet: de inhoud) van deltabeslissingen en voorkeursstrategieën en thema's en gebieden bij de werkwijze van de toekomst of zijn daar aanpassingen in nodig?
- Hoe borgen we de samenhang tussen deltabeslissingen en voorkeursstrategieën alsook de verbinding met andere opgaven? Wat is er nodig voor afstemming? Hoe zou het Deltaprogramma georganiseerd moeten worden in een optimale governance?
- Hoe haken we politiek en maatschappij aan en borgen we draagvlak, zeker bij grote systeemkeuzes? Hoe gaan we om met een wisselende politieke context? Hou zou de maatschappij aangehaakt moeten worden in een optimale

governance? Hoe zorgen we ervoor dat politieke verandering zo min mogelijk invloed heeft op de continuïteit van het Deltaprogramma (geborgd in de Waterwet en straks in de Omgevingswet)?

- Welke (nieuwe) belanghebbenden zijn (nog) niet aangehaakt? Welke (nieuwe) programma's hebben een belang bij en/of invloed op het Deltaprogramma? Welke belanghebbenden zouden aangehaakt moeten zijn in een optimale governance?
- Welke besluiten worden nu niet genomen/ zijn lastig om te nemen? Waarom? Hoe moeten besluiten (o.a. over grote systeemkeuzes genomen worden)? Welke voorbereiding is hiervoor nodig? Hoe zou de besluitvorming moeten lopen in een optimale governance?
- Welke analyses kunnen we nu (nog) niet maken, omdat instrumenten, capaciteit, kennis ontbreken? Wie of wat is ervoor nodig? Welke nieuwe instrumenten zijn beschikbaar gekomen en worden (nog) niet gebruikt?
- Wie leert (nog) niet (voldoende) van de inhoud en het proces rondom het Deltaprogramma? Hoe kunnen we het lerend vermogen vergroten?

Basis voor de herijking van de werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma wordt gevormd door de huidige werkwijze en organisatie.

N.B.: eerste aanzet, ter nadere uitwerking in stap 1, Basisdocument.

Organisatie Deltaprogramma	
Stuurgroep Deltaprogramma	Nationaal zorgt de Stuurgroep Deltaprogramma voor de bestuurlijke inbedding en advisering aan de deltacommissaris. In de stuurgroep zitten bestuurders van de koepelorganisaties van waterschappen, provincies en gemeenten, de voorzitters van de gebiedsoverleggen en de directeuren-generaal van de deelnemende ministeries (IenW inclusief Rijkswaterstaat, BZK, LNV en EZK). De deltacommissaris is voorzitter van de Stuurgroep Deltaprogramma. Vanuit de Stuurgroep Deltaprogramma worden onderwerpen geagendeerd in het Bestuurlijk Overleg Water.
Deltacommissaris	De deltacommissaris is een rechtstreeks onder de minister ressorterende regeringscommissaris. De functie van de deltacommissaris is wettelijk verankerd in de Deltawet, die op 1 januari 2012 in werking is getreden. De Deltawet omschrijft de bevoegdheden, taken en verantwoordelijkheden van de deltacommissaris. Daartoe: - Doet hij jaarlijks een voorstel voor het Deltaprogramma en legt dit voor aan Onze Ministers; - Bevordert hij overleg met betrokken bestuursorganen, bedrijven en maatschappelijke organisaties; - En bewaakt hij de voortgang van de uitvoering van het Deltaprogramma en rapporteert en adviseert daarover aan Onze Ministers. De deltacommissaris treedt niet in verantwoordelijkheden en bevoegdheden van bevoegde gezagen. De deltacommissaris wordt ondersteund door staf deltacommissaris
Waterveiligheid	Nationaal Voor waterveiligheid is in 2019 het Beleidsplatform Waterveiligheid (BPWV) opgericht. Het BPWV adviseert de minister van IenW, de deltacommissaris en de Stuurgroep Deltaprogramma.

	Voor de uitvoering van de waterveiligheidsmaatregelen vervult het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP) een centrale rol. De programmadirectie HWBP, een samenwerkingsverband tussen waterschappen en Rijkswaterstaat, draagt zorg voor een samenhangende programmering voor de versterking van de primaire keringen in het beheer van de waterschappen. Het Programma Rijkskeringen is het programma voor het versterken van primaire keringen in beheer van het Rijk (IenW/RWS).
	Regionaal Waterveiligheid is onderwerp in zeven gebiedsoverleggen: het Landelijke overleg Kust, Bestuurlijk overleg Deltaprogramma Waddengebied, Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta, Bestuurlijk Platform IJsselmeergebied, Bestuurlijk Platform Rijn, Stuurgroep Deltaprogramma Maas en het Gebiedsoverleg Rijnmond-Drechtsteden (zie kaart). De gebiedsoverleggen borgen de onderlinge afstemming over overgangsgebieden.
Zoetwater	Nationaal Voor zoetwater is het Bestuurlijk Platform Zoetwater (BPZ) het coördinerend bestuurlijk overleg van de zes zoetwaterregio's en het hoofdwatersysteem. Daarnaast is het BPZ verantwoordelijk voor de deltabeslissing Zoetwater en het Deltaplan Zoetwater.
	Regionaal Er zijn zes zoetwaterregio's (zie kaart). Het overleg over zoetwater in Hoge Zandgronden Oost, Hoge Zandgronden Zuid, Rivierengebied, West-Nederland en Noord-Nederland vindt plaats in regionale bestuurlijke overleggen (RBO's). In de meeste regio's wordt zoetwater verbonden met ruimtelijke adaptatie en waterkwaliteit. Het Bestuurlijk Platform IJsselmeergebied en het Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta bespreken zowel waterveiligheid als zoetwater en ruimtelijke adaptatie.
Ruimtelijke Adaptatie	Nationaal De Stuurgroep Ruimtelijke Adaptatie vervult deze functie voor de uitwerking van dit onderwerp en is verantwoordelijk voor het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie.
	Regionaal De samenwerking is gebaseerd op een landsdekkende indeling in 45 werkregio's (zie kaart). Zeven bestaande gebiedsoverleggen (zie kaart) rapporteren op basis van die informatie over de voortgang van ruimtelijke adaptatie ten behoeve van de jaarlijkse voortgangsrapportage van de deltacommisaris.
Werkwijze Deltaprogramma	
Deltawet	De wettelijke afspraken over het Deltaprogramma staan in de Deltawet. Ook staat in de wet informatie over het Deltafonds en een beschrijving van de rol van de deltacommisaris.
Deltafonds	Het Rijk financiert de maatregelen van het Deltaprogramma uit het Deltafonds. Andere partners betalen ook mee. Tot 2050 is er in het Deltafonds naar verwachting €27,4 miljard beschikbaar voor het Deltaprogramma.
Bestuursovereenkomst	In de bestuursovereenkomst 2015 (met een looptijd tot 1 januari 2020) onderschrijven partijen de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën, onderkennen de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de uitvoering daarvan en dragen zorg voor de verankering ervan in de eigen beleidsplannen.
Jaarlijks cyclus Deltaprogramma en	Het Deltaprogramma geeft volgens een vast ritme antwoord op onderstaande vragen:

Deltaplannen: Meten, Weten, Handelen (MWH)	• Ligt het Deltaprogramma op schema? • Verloopt alles volgens plan? Worden de doelen bereikt? • Zijn er nieuwe ontwikkelingen die de boel omgooien? • Worden meerdere doelen tegelijk aangepakt? • Als het kan, denken overheden, bedrijven, maatschappelijke organisaties en burgers dan mee? De deltacommissaris rapporteert in het Deltaprogramma elk jaar, op Prinsjesdag, over de uitvoering van de deltaplannen, en presenteert concrete voorstellen en maatregelen voor de komende jaren.
Thema's en gebieden	Voor elke opgave van het Deltaprogramma – waterveiligheid, zoetwater en ruimtelijke adaptatie- geldt een eigen logische gebiedsindeling met een daarbij passende bestuurlijke agenda, waarbij de betrokken overheden de ondersteuning organiseren. De belangrijkste taken zijn het realiseren en verder uitwerken van de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën, het informeren van de deltacommissaris over de voortgang en het adviseren over het jaarlijkse voorstel voor het Deltaprogramma.
Waarden	Het Deltaprogramma werkt vanuit de centrale waarden solidariteit, flexibiliteit en duurzaamheid. Deze waarden spelen een belangrijk rol in de ontwikkeling, beoordeling en herijking van de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën.
Kennisontwikkeling en signalering	Een speciale Signaalgroep houdt in de gaten of er nieuwe (wetenschappelijke) inzichten zijn waarop het Deltaprogramma moet anticiperen en adviseert daarover elk jaar de deltacommissaris. De Signaalgroep bestaat uit vertegenwoordigers van onder andere het KNMI, Rijkswaterstaat, Deltares, Wageningen Universiteit en Research, het Planbureau voor de Leefomgeving en het Centraal Bureau voor de Statistiek. De adviezen van de Signaalgroep maken deel uit van het jaarlijkse Deltaprogramma en zijn via het overzicht van publicaties terug te vinden. In 2019 gaf de Signaalgroep aan dat misschien sprake is van een versnelde zeespiegelstijging. De minister van Infrastructuur en Waterstaat en de deltacommissaris liet daarna het Kennisprogramma Zeespiegelstijging ontwikkelen. Dit programma moet zorgen voor meer kennis over de kans op een overstroming en de gevolgen daarvan. De eerste fase wordt eind 2023 afgerond, vanaf 2024 start de tweede fase.

Positionering POW-IRM in de tweede herijking

Het Programma Integraal Riviermanagement (POW IRM) omvat een nieuwe koers voor de inrichting en het beheer van de grote rivieren in Nederland en heeft een brede scope: waterveiligheid, zoetwater, natuur, scheepvaart, regionale ontwikkeling. Met richtinggevende beleidskeuzes voor rivierbodemplugging en sedimenthuishouding en afvoer- en bergingscapaciteit is IRM een eerste stap richting een toekomstbestendig riviersysteem dat als systeem goed functioneert en meervoudig bruikbaar is. Het POWIRM is een programma van het Rijk. Op 11 oktober heeft de Stuurgroep IRM ingestemd met het ontwerp-POW, op 30 november stelt het BO IRM vast of het ontwerp-POW kan worden aangeboden aan het BO-Water. Het BO Water (13 december 2023) bekrachtigt de beleidsbeslissingen in het ontwerp-POW, op basis daarvan biedt de minister van IenW het ontwerp-POW aan de ministerraad aan. De ministerraad besluit of het ontwerp-POW wordt vrijgegeven voor inspraak.

De wisselwerking van IRM met het Deltaprogramma is groot. In de totstandkoming heeft die wisselwerking vooral vorm gekregen via de stuurgroepen Rijn en Maas en er is afstemming gezocht met deltaprogramma's zoetwater, IJsselmeergebied en Rijnmond-Drechtsteden.

De (uitwerking) van POW-IRM is van belang voor de tweede herijking; zowel in relatie tot de voorkeursstrategie Rivieren (en Rijnmond-Drechtsteden en Zuidwestelijke Delta) als in relatie tot de deltabeslissingen Rijn-Maasdelta, IJsselmeer en Zoetwater. Het is primair aan de betreffende thema's en regionale deelprogramma's om die relatie in de tweede herijking vorm te geven, rekening houdend met de 'verschillen' (IRM is een Rijksprogramma, IRM heeft een bredere scope dan het Deltaprogramma, IRM kijkt minder ver vooruit). In dat kader zal IRM ook uitgenodigd worden voor de 'werksessies samenhang en verbinding' (zie hoofdstuk 6).

De wisselwerking tussen het Deltaprogramma en IRM raakt mogelijk ook de herijking van werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma. In deze wisselwerking neemt de staf deltacommissaris het voortouw.

4 Hoe herijken: de aanpak

In dit hoofdstuk wordt de aanpak van de tweede herijking toegelicht. Daarbij is gekozen voor een aanpak op hoofdlijnen, met een concrete uitwerking van de eerste twee stappen in hoofdstuk 6. Een aanpak dus met een 'voortrollend karakter'. Op deze wijze kan op basis van het resultaat van en ervaringen in de 'lopende' stap de volgende stap concreet worden ingericht.

N.B.1: er zijn meerdere studies en onderzoeken die van belang zijn voor de tweede herijking. Een overzicht is opgenomen in de bijlage en worden betrokken in de tweede herijking.

Besluitvorming

In deze startnotitie wordt op meerdere plekken over besluitvorming gesproken. Voor die besluitvorming is een onderscheid relevant tussen de 1) besluitvorming tijdens het herijkingsproces, 2) de besluitvorming over (het resultaat van) de herijking en 3) de borging van het resultaat van de herijking:

- 1) Besluitvorming tijdens het herijkingsproces:
 - Gaat over de aanpak, uitvoering en tussentijdse resultaten van de stappen van de tweede herijking: verdiepende analyse, uitwerking alternatieven, beoordeling alternatieven, voorbereiden besluitvorming.
 - Afstemming en besluitvorming over de aanpak van uitvoering van de tweede herijking - inclusief startnotitie en plannen van aanpak voor volgende stappen in het herijkingsproces - vindt plaats in de nationale Stuurgroep Deltaprogramma, waarna in de bestuurlijke overleggen van de afzonderlijke thema's en regionale deelprogramma's nadere afspraken worden gemaakt over de uitvoering binnen de thema's en regionale deelprogramma's.
 - De besluitvorming over de inhoudelijke (tussen-)resultaten van de verschillende thema's en regionale deelprogramma's (i.c. de achtereenvolgende delen van het Synthesedocument van de individuele deelprogramma's als inbreng voor de tweede herijking) vindt plaats in de bestuurlijke overleggen van de afzonderlijke thema's en regionale deelprogramma's. Dit vormt de input voor het integrale DP-brede Synthesedocument.
 - Afstemming en besluitvorming over het integrale DP-brede Synthesedocument gebeurt in de nationale Stuurgroep Deltaprogramma. Hierbij staat de samenhang tussen de thema's en gebieden in het Synthesedocument centraal.
- 2) Besluitvorming over het resultaat van de herijking:
 - Gaat over de opname van de uitkomsten van de tweede herijking in het Deltaprogramma 2027.
 - Besluitvorming volgt het reguliere proces van het jaarlijkse Deltaprogramma: de deltacommissaris biedt het Deltaprogramma 2027 als voorstel - middels een brief met adviezen - aan de regering aan, gehoord hebbende de nationale Stuurgroep Deltaprogramma (met daarin de bestuurlijke vertegenwoordigers van de thema's en regionale deelprogramma's). Vervolgens wordt het voorstel in het BO-Water besproken, waarna de Minister het voorstel ter besluitvorming voorlegt aan de ministerraad.
- 3) Besluitvorming over de borging van het resultaat van de tweede herijking

- Gaat over de borging van de – naar aanleiding van de tweede herijking - in het Deltaprogramma 2027 opgenomen deltabeslissingen en voorkeursstrategieën, in beleid en programma's van de in het Deltaprogramma betrokken overheden.
- Besluitvorming over de borging is de verantwoordelijkheid van die betrokken overheden, op basis van de specifieke verantwoordelijkheden voor specifieke beleidsvoorstellen.
- Verankering van het nationaal waterbeleid dat voortvloeit uit de voorstellen voor deltabeslissingen en voorkeursstrategieën wordt vastgelegd in het Nationaal Waterprogramma. Mogelijk zal ook verankering nodig zijn in ander nationaal beleid (zoals bijvoorbeeld de Nota Ruimte); mede afhankelijk van de scope en het resultaat van de tweede herijking.
- Voor wat betreft zaken die de verantwoordelijkheden van andere overheden raken, vindt dat plaats in provinciale en gemeentelijke omgevingsvisies, provinciale, gemeentelijke en waterschapsprogramma's, omgevingsverordeningen (provincies), waterschapsverordeningen en omgevingsplannen (gemeenten).

4.1 Aanpak op hoofdlijnen

Algemeen

Herijken deltabeslissingen en voorkeursstrategieën én werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma

In de herijking van het Deltaprogramma beschouwen we zowel de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën ('de inhoud') als de werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma. Beide 'sporen' beïnvloeden elkaar wederzijds en volgen vergelijkbare stappen. Daar waar het inhoudelijk spoor inmiddels al is ingezet (zie hoofdstuk 6, Stap 1 Basisdocument), wordt het spoor van werkwijze en organisatie in het eerste kwartaal van 2024 verder uitgelijnd; inclusief de bepaling van de scope en aanpak (wat, hoe, wie).

Nu herijken wat urgent is en kan, agenderen wat (nog) niet urgent is of nog niet kan

De urgentie van de tweede herijking is groot, zie hoofdstuk 3. Maar op onderdelen zijn kennis en inzichten nog niet zover dat we nu al kunnen beoordelen of een daadwerkelijke herijking nodig is. Of we weten dat een bepaald knelpunt pas (ver) na 2050 actueel wordt. In dat geval nemen we dat nu niet mee in de tweede herijking, maar agenderen we dat voor 'later' in de vorm van een 'ontwikkelagenda' (langere termijn onderzoekspoor). Dat kan dan buiten de tweede herijking worden opgepakt; bijvoorbeeld in een jaarlijkse cyclus van het Deltaprogramma, in de derde herijking of zelfs later.

Stap voor stap, met steeds een bestuurlijk besluit

Herijken vraagt om een goede onderbouwing: starten met een brede verkenning van relevante ontwikkelingen, op basis daarvan kijken welke onderdelen van de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën en de werkwijze en organisatie herijkt moeten gaan worden (en welke niet of later), daarvoor oplossingsrichtingen formuleren en uitwerken en, na een gedegen beoordeling daarvan, komen tot concrete besluiten. En dat steeds, per stap, gekoppeld aan de wijze van besluitvorming, zoals beschreven aan het begin van dit hoofdstuk.

Sturen op samenhang en verbinding

Samenhang tussen de thema's en gebieden -tussen de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën- is in de herijking zowel een belangrijke inhoudelijke opgave

als een procesmatige opgave. In de aanpak is dat zichtbaar in de reguliere cross-over-momenten, gefacilieerd door staf deltacommissaris.

Verbinding gaat over de verbinding van het Deltaprogramma met andere opgaven. Hiermee komt nadrukkelijk ook de zogenaamde ruimtelijke puzzel in beeld, zoals op dit moment via de provinciale Ruimtelijke Voorstellen en de nieuwe Nota Ruimte wordt gelegd. Die wederzijdse verbinding is van belang *in* het proces van herijking, maar ook als het gaat om de doorwerking van het resultaat van de tweede herijking in beleidsbeslissingen en programma's van de betrokken overheden (zie stap 6 van het herijkingsproces).

Samenhang en verbinding raakt ook de herijking van de werkwijze en organisatie. Bij de samenhang tussen de thema's en gebieden gaat het dan bij voorbeeld om de indeling en rol van de deelprogramma's, gebiedsindeling, rol en samenstelling van nationale en regionale stuurgroepen en rollen en verantwoordelijkheden van betrokkenen. Bij verbinding met andere opgaven staat de vraag centraal of de huidige werkwijze en organisatie die verbinding voldoende ondersteunt.

Zichtjaren 2030, 2050 en 2100

De doelen van het Deltaprogramma en de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën zijn gericht op 2050. Dat blijft zo. Maar, mede ingegeven door urgentie, wordt in deze tweede herijking meer expliciet aandacht gevraagd voor de langere termijn (tot 2100). Dit betekent concreet dat in de tweede herijking gekeken wordt naar de houdbaarheid van deltabeslissingen en voorkeursstrategieën tot 2050 en daarmee samenhangende adaptatiepaden, de 'toets' op *no-regret* maatregelen en de dimensionering van maatregelen. Daarnaast wordt echter ook expliciet gevraagd om een analyse uit te voeren naar de houdbaarheid van deltabeslissingen en voorkeursstrategieën tot 2100. Dit in het licht van de betekenis daarvan voor de herijking van de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën voor 2050 (en nadrukkelijk niet om te komen tot deltabeslissingen en voorkeursstrategieën voor 2100).

Daarnaast wordt ook aandacht gevraagd voor de korte termijn (2030): is er genoeg voortgang en is het huidige tempo van uitvoering voldoende voor het doelbereik in 2050? Daarnaast is het nodig om ook duidelijk te maken welke beleidskeuzes op de korte termijn nodig zijn en welke voorbereidingen daarvoor nodig (ook richting de volgende herijking). N.B.: dit betekent niet dat de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën (ook) voor 2100 ontwikkeld worden.

Ontwikkelingen die ons dwingen (push) én ontwikkelingen die we zouden willen (pull)

In het Deltaprogramma wordt doorgaans gekeken naar wat nodig is en *no regret* kan én welke adaptatiepaden er zijn om de doelen te bereiken. De nadruk ligt vaak op de pushfactoren die ons 'dwingen' tot adaptatie. Dat is belangrijk en moeten we blijven doen. Tegelijk is duidelijk dat, gegeven de geschetste opgaven en transities, Nederland er in 2100 anders uit kan/zal zien. Zie bijvoorbeeld de toekomstbeelden in het Kennisprogramma Zeespiegelstijging, met fundamenteel andere (systeem-)keuzes. Bij dit soort keuzes is het ook belangrijk om na te denken over een 'aantrekkelijk' toekomstbeeld en wat -terug redenerend- daarvoor nu en in de komende decennia nodig is.

Dit betekent concreet dat in de tweede herijking niet alleen vanuit een 'push-analyse' wordt gekeken naar de houdbaarheid van de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën, maar ook vanuit een 'pull-analyse'. Denk daarbij aan toekomstbeelden die ontwikkeld zijn en worden in het kader van het

Kennisprogramma Zeespiegelstijging, Nota Ruimte/Mooi Nederland en het PBL. Wat betekenen deze toekomstbeelden voor de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën?

Eenduidig beoordelen en transparant vergelijken

Mogelijke alternatieven voor deltabeslissingen en voorkeursstrategieën worden in samenhang 'beoordeeld'. Het gaat dan om informatie over doelbereik, (neven-)effecten en kosten, kwalitatief en kwantitatief, die een goed onderbouwde besluitvorming mogelijk maken.

Hierbij kan gebruikt gemaakt worden van het zogenaamde Delta-instrumentarium, dat voor de tweede herijking geactualiseerd wordt. Dit instrumentarium bestaat uit de Deltascenario's die een (nationaal) beeld geeft van de (bandbreedte in) toekomstige wateropgaven en de doorrekening daarvan met het Nationaal Water Model. Op deze wijze worden kwantitatieve basisprognoses gemaakt voor 2050 en 2100. N.B.: het Deltaprogramma Zoetwater doet op basis daarvan haar knelpuntenanalyse, voor het Deltaplanwaterveiligheid (HWBP) worden dezelfde KNMI-klimaatscenario's gebruikt ten behoeve van het BOI.

Deze basisprognoses voor 2050 en 2100 gelden als referentie waarmee de alternatieven voor de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën 'beoordeeld' en vergeleken kunnen worden. Voor deze beoordeling wordt in 2024 door staf deltacommissaris de beoordelingsmethodiek ontwikkeld; voortbouwend op de Vergelijkingssystematiek 3.0 (2013) en het Duidingskader Zeespiegelstijging (2022) en toepasbaar gemaakt voor de thema's en gebieden. Met ook aandacht voor de basiswaarden van het Deltaprogramma (zie ook 'Schrijven en denken: reflectie op de basiswaarden van het Deltaprogramma, staf deltacommissaris, 2022).

In de eerste helft van 2024 wordt onderzocht of voor de tweede herijking een planMER verplicht, dan wel gewenst is. Als dat het geval is, vormen de startnotitie en deel 1 van het Synthesedocument de basis voor de op te stellen Notitie reikwijdte en detailniveau voor het planMER (NRD). In de NRD wordt, naast de beschrijving van de reikwijdte en beoordeling van het planMER, ook een overzicht gegeven van de relevante vervolgbesluiten van de betrokken overheden waarin doorwerking van het resultaat van de herijking dient plaats te vinden. Dit is ook van belang voor stap 6 van het herijkingsproces, de beleidsmatige borging van het resultaat van de herijking door de betrokken overheden.

De uitvoering van het planMER wordt vervolgens parallel geschakeld aan het herijkingproces. Daarbij is voor wat betreft het beoordelingskader van het planMER een 1-op-1 koppeling van belang tussen de voor de tweede herijking door te ontwikkelen beoordelingsmethodiek.

Een vergelijkbare afweging wordt in de eerste helft van 2024 gemaakt met betrekking tot het opstellen van een Maatschappelijke Kosten Baten Analyse (MKBA).

Maatschappelijke legitimatie (participatie)

Zowel vanuit de geschetste maatschappelijke ontwikkelingen (hoofdstuk 2), als vanuit de 'geest' van de Omgevingswet, als de kabinetsreactie op het DP2024 ('betrek burgers'), is maatschappelijke betrokkenheid en participatie een belangrijk aandachtspunt voor de herijking.

N.B.: dit is nog niet direct relevant in de eerste en tweede stap van de herijking en wordt in de eerste helft van 2024 nader uitgewerkt, zowel met betrekking van de wijze van participatie ('participatieladder') als de vraag wat centraal en wat

decentraal te organiseren (in samenhang met de uitlijning van het spoor werkwijze en organisatie).

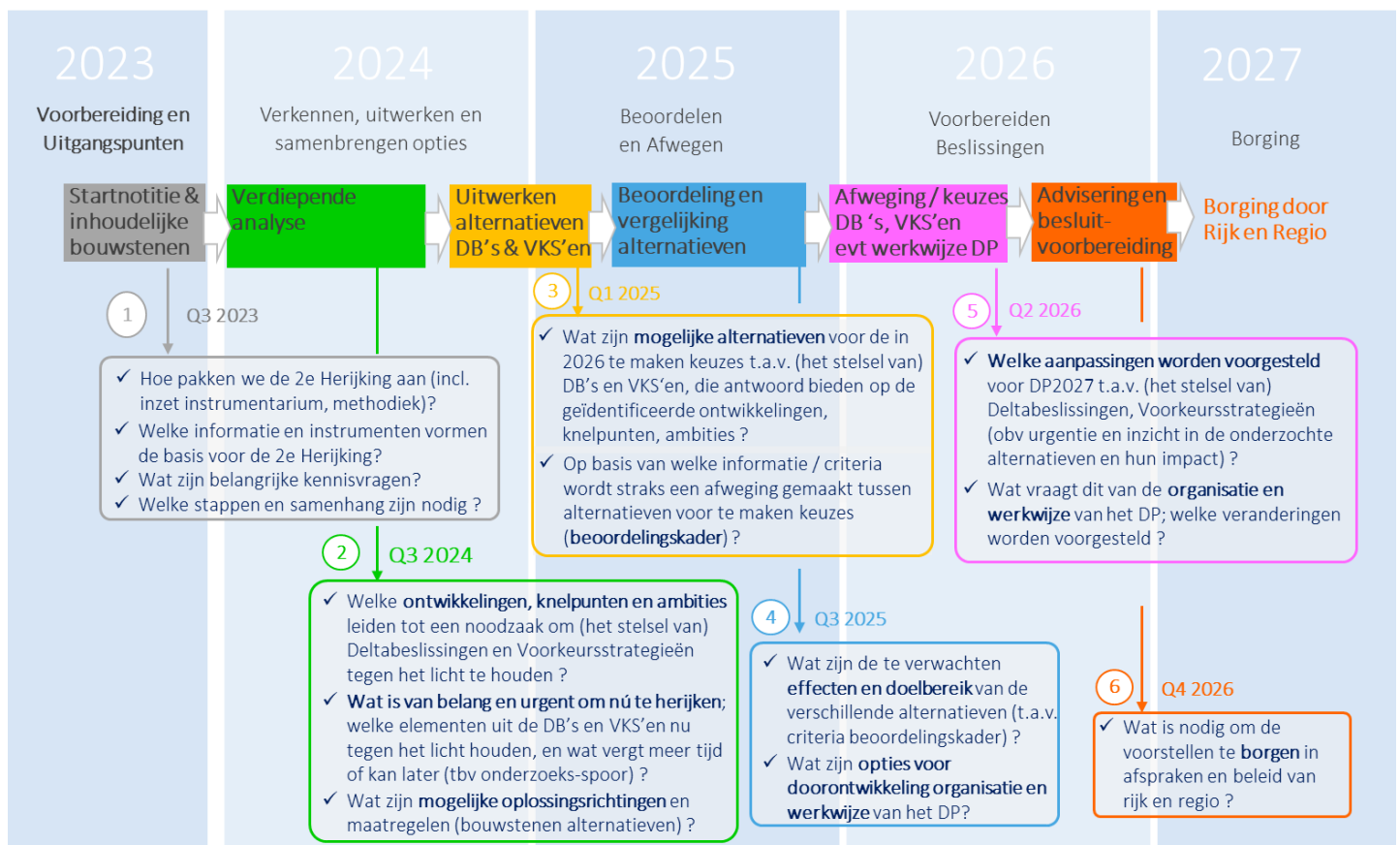
Aanpak in stappen

In de aanpak onderscheiden we twee sporen (1. inhoud en 2. werkwijze en organisatie Deltaprogramma) en zes stappen:

1. Startnotitie en basisdocument
2. Verdiepende analyse
3. Uitwerken alternatieven
4. Beoordelen en afwegen van de alternatieven
5. (Voorbereiden) besluitvorming
6. Borgen

Stappen

Voor de herijking van de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën zijn in onderstaand figuur de te beantwoorden vragen kernachtig weergegeven:

1. In stap 1 wordt de herijking voorbereid met deze startnotitie: doel ('waarom'), scope ('wat') en aanpak ('hoe'). En met een notitie Basisdocument als eerste bijdrage voor het Synthesedocument: wat is de kern van de te herijken deltabeslissingen en voorkeursstrategieën, welke uitgangspunten liggen daaronder en wat zijn de belangrijkste relaties tussen de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën (samenhang) en met andere opgaven en programma's (verbinding).

2. Stap 2, de Verdiepende Analyse, start met een inventarisatie van relevante ontwikkelingen en knelpunten. Op basis daarvan vindt een analyse plaats van de mogelijk te herijken (onderdelen van) de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen onderdelen waarvoor de herijking nu van belang en urgent is, en onderdelen die worden geagendeerd voor de 3^e herijking. Voor de eerste categorie worden mogelijke oplossingsrichtingen benoemd (als basis voor de uitwerking van de alternatieven in stap 3).
3. In stap 3 worden de alternatieven voor de te herijken (onderdelen van) de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën ontwikkeld. In die stap wordt ook een beoordelingskader ontwikkeld, zodat de verschillende alternatieven ten opzichte van elkaar (en de referentiesituatie) kunnen worden 'vergeleken'. Daarbij hoort ook een eenduidige beschrijving van de huidige situatie en de referentiesituatie (i.c. autonome ontwikkeling 2050 en 2100).
4. Stap 4 is de stap van de vergelijking van de alternatieven. Daarbij wordt gekeken naar het doelbereik en mogelijke (positieve en negatieve) effecten.
5. Op basis van die vergelijking worden in stap 5 de voorstellen voorbereid die aan de Stuurgroep Deltaprogramma worden voorgelegd, als basis voor het Deltaprogramma 2027.
6. En het herijkingsproces wordt in stap 6 afgerond met beleidsmatige borging en doorwerking van de tweede herijking in Nota Ruimte, NWP 2027-2033, provinciale Omgevingsvisies en andere relevante beleidsbeslissingen en programma's van betrokken overheden.

Voor de herijking van de werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma zijn dit de kernvragen per stap:

1. Startnotitie en inhoudelijke bouwstenen:
 - Wat is de huidige werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma?
2. Verdiepende analyse:
 - Welke ontwikkelingen zijn van invloed op de werkwijze en organisatie?
 - Wat is van belang en urgent om nu te herijken?
3. Uitwerken alternatieven;
 - Wat zijn opties voor doorontwikkeling van de werkwijze en organisatie?
4. Beoordelen en afwegen van de alternatieven:
 - Hoe 'beoordelen' we deze opties (voor- en nadelen, kansen en bedreigingen);
5. (Voorbereiden) besluitvorming:
 - Welke veranderingen in de werkwijze en organisatie worden voorgesteld?
6. Borgen:
 - Hoe leggen we deze veranderingen vast, bijvoorbeeld in een nieuwe bestuursovereenkomst.

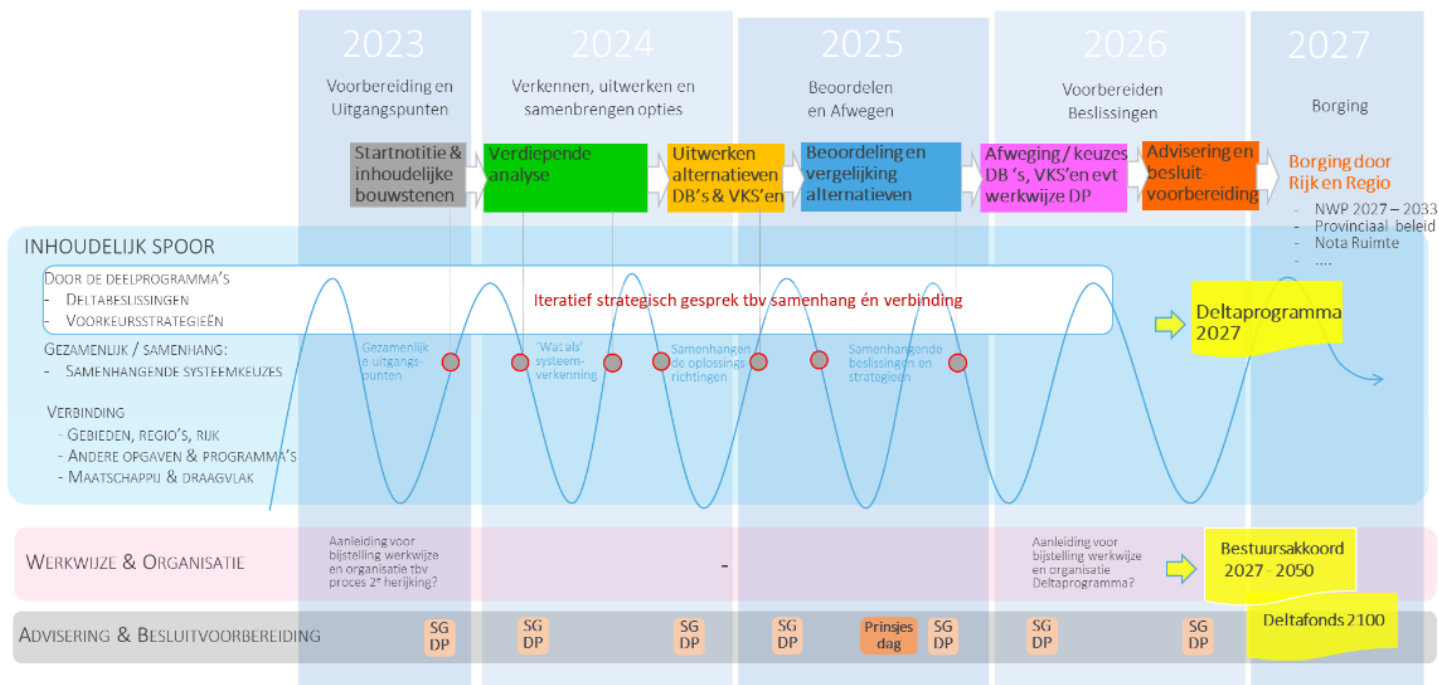
Besluiten

De stappen worden steeds afgesloten met een besluit, gekoppeld aan de wijze van besluitvorming, zoals beschreven aan het begin van dit hoofdstuk:

1. Startnotitie en inhoudelijke bouwstenen → vaststellen Startnotitie.
2. Verdiepende analyse → besluit scope tweede herijking; wat gaan we nu herijken, wat komt in de ontwikkelagenda voor de derde herijking?
3. Uitwerken alternatieven → welke alternatieven gaan we beoordelen?
4. Beoordelen en afwegen van de alternatieven → vaststellen beoordeling alternatieven.
5. (Voorbereiden) besluitvorming → besluiten over aanpassingen van de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën en werkwijze en organisatie; in

Deltaprogramma 2027 en (mogelijk) een nieuwe Bestuursovereenkomst Deltaprogramma.

6. Borging → borgen van de tweede herijking in Nota Ruimte, NWP 2027-2033, provinciale Omgevingsvisies en andere relevante beleidsbeslissingen en programma's van betrokken overheden.

Rapporteren in een 'voortrollend Synthesedocument'

Elke stap wordt afgesloten met een 'hoofdstuk' voor het uiteindelijke Synthesedocument dat begin 2026 de basis vormt voor het DP2027.

DEEL 1 – BASISDOCUMENT (Q4/2023)

1. Huidige deltabeslissingen en voorkeursstrategieën
2. Huidige werkwijze en organisatie

DEEL 2 – ANALYSE (Q3/2024)

1. Overzicht nieuwe inzichten/ontwikkelingen
2. Verdiepende analyse
3. Conclusies: wat herijken, met mogelijke oplossingsrichtingen; wat op de 'ontwikkelagenda'

DEEL 3 – ALTERNATIEVEN (Q1/2025)

1. Verkenning mogelijke oplossingsrichtingen
2. Bepalen alternatieven: wat gaan we beoordelen
3. Hoe gaan we beoordelen (beoordelingskader)

DEEL 4 – BEOORDELING (Q3/2025)

1. Huidige situatie en referentiesituatie (autonoom 2050/2100)
2. Doelbereik
3. Overige effecten
4. Vergelijking van alternatieven

DEEL 5 – VOORSTEL (Q2/2026)

1. Aanpassing deltabeslissingen en voorkeursstrategieën en werkwijze en organisatie Deltaprogramma
--

4.2 Gezamenlijke uitgangspunten

Om, vanuit de bijdragen van de thema's en gebieden, tot een consistent resultaat Deltaprogramma-breed te komen, is het belangrijk om binnen alle deelprogramma's met dezelfde uitgangspunten te werken:

- We gaan uit van de meest recente Deltascenario's (inclusief de 'wat-als'-ontwikkelingen (zie kader hoofdstuk 2).
- We maken gebruik van de mogelijkheden die het huidige Delta-instrumentarium biedt. Daar waar, binnen de planning, de beslisinformatie voor de besluitvorming kwantitatief onderbouwd kan worden, doen we dat. Daar waar dat niet mogelijk is, doen we dat kwalitatief.
- We richten de herijking op doelbereik 2050, maar reflecteren nadrukkelijk op de houdbaarheid van de deltabeslissingen en voorkeurstrategieën richting 2100, en de betekenis daarvan voor de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën voor 2050 en de meer concrete inspanningen tot 2030.
- Voor de beoordeling van alternatieven op hun doelbereik en effecten wordt in 2024 de beoordelingsmethodiek ontwikkeld; voortbouwend op de Vergelijkingssystematiek 3.0 (2013) en het Duidingskader Zeespiegelstijging (2022) en toepasbaar gemaakt voor de thema's en gebieden. Inclusief eenduidige afspraken over de referentiesituatie (autonome ontwikkeling).

5 Organisatie herijking

Aanpak

De aanpak is gebaseerd op de huidige werkwijze en organisatie:

- De tweede herijking is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van de thema's en gebieden binnen het Deltaprogramma en staf deltacommissaris.
- De thema's en gebieden zijn zelf verantwoordelijk voor het bestuurlijke proces binnen het eigen thema of gebied.
- De thema's en gebieden zijn -in aanzet- zelf verantwoordelijk voor de onderlinge afstemming over de herijking en de verbinding met andere opgaven en programma's.
- Staf deltacommissaris voert de regie op het herijkingsproces, ondersteunt de deelprogramma's zoveel mogelijk op maat ('vliegende brigade'), faciliteert de samenhang tussen de thema's en gebieden (organisatie 'herijkingsateliers'), draagt zorg voor het noodzakelijke databeheer, en voert de eindredactie op (de onderscheiden delen van) het Synthesedocument en de communicatie daarover.

Besluitvorming

Besluitvorming is gebaseerd op de huidige werkwijze en organisatie:

- 1) Besluitvorming tijdens het herijkingsproces:
 - Gaat over de aanpak, uitvoering en tussentijdse resultaten van de stappen van de tweede herijking: verdiepende analyse, uitwerking alternatieven, beoordeling alternatieven, voorbereiden besluitvorming.
 - Afstemming en besluitvorming over de aanpak van uitvoering van de tweede herijking - inclusief startnotitie en plannen van aanpak voor volgende stappen in het herijkingsproces - vindt plaats in de nationale Stuurgroep Deltaprogramma, waarna in de bestuurlijke overleggen van de afzonderlijke thema's en regionale deelprogramma's nadere afspraken worden gemaakt over de uitvoering binnen de thema's en regionale deelprogramma's.
 - De besluitvorming over de inhoudelijke (tussen-)resultaten van de verschillende thema's en regionale deelprogramma's (i.c. de achtereenvolgende delen van het Synthesedocument van de individuele deelprogramma's als inbreng voor de tweede herijking) vindt plaats in de bestuurlijke overleggen van de afzonderlijke thema's en regionale deelprogramma's. Dit vormt de input voor het integrale DP-brede Synthesedocument.
 - Afstemming en besluitvorming over het integrale DP-brede Synthesedocument gebeurt in de nationale Stuurgroep Deltaprogramma. Hierbij staat de samenhang tussen de thema's en gebieden in het Synthesedocument centraal.
- 2) Besluitvorming over het resultaat van de herijking:
 - Gaat over de opname van de uitkomsten van de tweede herijking in het Deltaprogramma 2027.
 - Besluitvorming volgt het reguliere proces van het jaarlijkse Deltaprogramma: de deltacommissaris biedt het Deltaprogramma 2027 als voorstel - middels een brief met adviezen - aan de regering aan, gehoord hebbende de nationale Stuurgroep Deltaprogramma (met daarin de bestuurlijke vertegenwoordigers van de thema's en regionale deelprogramma's). Vervolgens wordt het voorstel in het BO-Water besproken, waarna de Minister het voorstel ter besluitvorming voorlegt aan de ministerraad.

- 3) Besluitvorming over de borging van het resultaat van de tweede herijking
- Gaat over de borging van de – naar aanleiding van de tweede herijking - in het Deltaprogramma 2027 opgenomen deltabeslissingen en voorkeursstrategieën, in beleid en programma's van de in het Deltaprogramma betrokken overheden.
 - Besluitvorming over de borging is de verantwoordelijkheid van die betrokken overheden, op basis van de specifieke verantwoordelijkheden voor specifieke beleidsvoorstellen.
 - Verankering van het nationaal waterbeleid dat voortvloeit uit de voorstellen voor deltabeslissingen en voorkeursstrategieën wordt vastgelegd in het Nationaal Waterprogramma. Mogelijk zal ook verankering nodig zijn in ander nationaal beleid (zoals bijvoorbeeld de Nota Ruimte); mede afhankelijk van de scope en het resultaat van de tweede herijking.
 - Voor wat betreft zaken die de verantwoordelijkheden van andere overheden raken, vindt dat plaats in provinciale en gemeentelijke omgevingsvisies, provinciale, gemeentelijke en waterschapsprogramma's, omgevingsverordeningen (provincies), waterschapsverordeningen en omgevingsplannen (gemeenten).

6. PvA Basisdocument en Verdiepende Analyse

In hoofdstuk 1 is aangegeven dat deze startnotitie een 'voortrollend' karakter heeft en steeds per stap nader wordt uitgewerkt. In dit hoofdstuk is de uitwerking van de eerste twee stappen opgenomen. De volgende elementen vergen daarin nog nadere uitwerking en worden in de komende periode (tot en met de eerste helft van 2024, als onderdeel van plan van aanpak voor stap 3), in samenwerking met de thema's en regionale programma's opgepakt:

- Onderzoek naar de verplichting dan wel wenselijkheid van het opstellen van een planMER en het uitvoeren van een MKBA.
- De actualisatie van de in 2013 ontwikkelde vergelijkingssystematiek ten behoeve van de vergelijking en afweging van voorgestelde oplossingsrichtingen, strategieën en maatregelen, mede in aansluiting op de ervaringen met het duidingskader van het Kennisprogramma Zeespiegelstijging en met in achtneming eventuele andere vereisten zoals plan-m.e.r. en MKBA.
- De invulling van het parallelle spoor voor de doorontwikkeling van de werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma, inclusief de maatschappelijke verankering.
- De invulling en stroomlijning van participatie en een generatietoets ter ondersteuning van de (besluitvorming over de) tweede herijking.
- De wijze waarop borging van de uitkomsten van de tweede herijking in 2027 moet plaatsvinden door rijk en regio, en de consequenties hiervan voor de aanpak in de periode 2024 - 2026.

Stap 1: startnotitie en basisdocument

Doel

Een gezamenlijke basis voor de tweede herijking van het Deltaprogramma. In deze startnotitie zijn daartoe de aanleiding voor, en scope en aanpak van de herijking uitgewerkt en vastgesteld. In deel 1 van het Synthesedocument wordt uitwerking gegeven aan het vertrekpunt van de tweede herijking, het Basisdocument:

- Beschrijving van de huidige deltabeslissingen en voorkeursstrategieën. Inclusief daarbij gehanteerde uitgangspunten en aannames.
- Beschrijving van de relaties tussen de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën (samenhang) en de relaties met andere opgaven en programma's (verbinding).
- Beschrijving van de huidige werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma.
- Beschrijving van de huidige situatie (inhoudelijk).
- Beschrijving van lopende trajecten (onderzoeken, processen) en aandachtspunten die van belang zijn voor de tweede herijking.

Op deze wijze wordt een gezamenlijk, inhoudelijk vertrekpunt gecreëerd voor de tweede herijking van het Deltaprogramma.

Besluit

- Vaststellen Startnotitie tweede herijking Deltaprogramma in Stuurgroep Deltaprogramma Q4-2023;
- Kennisnemen van Basisdocument in Stuurgroep Deltaprogramma Q2-2024.

Aanpak

Startnotitie

- De startnotitie is opgesteld door staf deltacommissaris, gezamenlijk met de deelprogramma's. Hierin nam het 'kernteam tweede herijking' het voortouw en hebben diverse gesprekken plaatsgevonden met de diverse programmamanagers binnen het Deltaprogramma en de diverse contactpersonen voor de tweede herijking.
- De startnotitie wordt op 30 november geagendeerd in de Stuurgroep Deltaprogramma, waarna de stuurgroepleden de uitvoering van de tweede herijking in gang kunnen zetten voor de diverse thema's en programma's binnen het Deltaprogramma.

Basisdocument

De beschrijving van het vertrekpunt voor de herijking komt als volgt tot stand:

- Door staf deltacommissaris wordt een format opgesteld om het vertrekpunt, samen met de thema's en gebieden, gestructureerd in beeld te brengen.
- Het format wordt door alle deelprogramma's voor de specifieke thema's en gebieden ingevuld.
- Door staf deltacommissaris wordt een werksessie gefaciliteerd, waarin de resultaten bij elkaar worden gebracht, met nadruk op het scherp in beeld brengen van samenhang en verbinding.
- Door staf deltacommissaris wordt het vertrekpunt uitgewerkt tot deel 1 van het Synthesedocument.
- Dit deel 1 wordt besproken in het PO en in Q3/2024, samen met deel 2 van het Synthesedocument (i.c. resultaat stap 2), aan de Stuurgroep Deltaprogramma voorgelegd.

Planning

- Startnotitie: juli – oktober 2023.
- Basisdocument: oktober – december 2023.

Resultaat

Synthesedocument Deel 1 - Basisdocument

1. Vertreksituatie

- Beschrijving huidige deltabeslissingen en voorkeursstrategieën.
 - Belangrijke uitgangspunten en aannames.
 - Samenhang: relaties tussen deltabeslissingen en voorkeursstrategieën én met andere opgaven en programma's.
- Beschrijving huidige werkwijze en organisatie

2. Lopende zaken

- Overzicht van voor de tweede herijking relevante lopende onderzoeken, processen etc.
- Aandachtspunten voor de tweede herijking (inclusief wat is mogelijk urgent).

Stap 2: verdiepende analyse

Doel

1. Welke ontwikkelingen, knelpunten en ambities leiden tot een noodzaak om (het stelsel van) deltabeslissingen en voorkeursstrategieën tegen het licht te houden?
2. Wat is van belang en urgent om nú te herijken; welke elementen uit de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën nu tegen het licht houden, en wat vergt meer tijd of kan later (ten behoeve van onderzoeksspoor)?
3. Wat zijn mogelijke oplossingsrichtingen en maatregelen (bouwstenen alternatieven)?

Voor de deltabeslissingen en voorkeurs strategieën kan dit doel in de volgende (deel-)vragen worden gespecificeerd:

	Doel	Hoofdvragen	Deelvragen vanuit push-perspectief	Deelvragen vanuit pull-perspectief
Nationaal (Staf DC, i.s.m. IenW en RWS)	Herijken of de Deltabeslissingen nog geldig zijn	1. Zijn de systeemkeuzen hoofdwatersysteem nog geldig? 2. Zijn de voorgestelde keuzemomenten nog geldig? 3. Moeten er Deltabeslissingen bij, weg of aangepast worden?	• Welke systeemkeuzes moeten nu heroverwogen worden? • Welke varianten moeten beoordeeld worden? • Welke systeemkeuzes komen aan de orde in volgende herijking?	• Welke oplossingsrichtingen zijn mogelijk richting 2100? • Wat betekent dat terugredenerend voor de DB's?
Thema's	Herijken of de Deltabeslissingen nog geldig zijn	1. Zijn de systeemkeuzen hoofdwatersysteem nog geldig? 2. Zijn de voorgestelde keuzemomenten nog geldig? 3. Moeten er Deltabeslissingen bij, weg of aangepast worden?	• Welke systeemkeuzes moeten nu heroverwogen worden? • Welke varianten moeten beoordeeld worden? • Welke systeemkeuzes komen aan de orde in volgende herijking?	• Welke oplossingsrichtingen zijn mogelijk richting 2100? • Wat betekent dat terugredenerend voor de DB's?
Gebieden	Herijken of de voorkeursstrategieën nog geldig zijn	1. Moeten de doelen aangepast worden? 2. Welke aanpassingen zijn nodig tot 2050? 3. Wat is het lange termijn perspectief (tot 2050-2100)?	• Is de strategie nog geldig? • Welke extra maatregelen nodig? • Welke keuzes moeten deze herijking gemaakt worden? • Welke keuzes komen bij de volgende herijking aan de orde?	• Welke oplossingsrichtingen zijn mogelijk richting 2100? • Wat betekent dat terugredenerend voor de VKS'en (en DB's)?
Kennispoor	De kennis ontwikkelen die nodig is voor de herijking van 2026 en 2032	1. Welke kennis is nodig voor herijking 2026? 2. Welke Delta-instrumentarium is nodig? 3. Welke kennis en instrumentarium is nodig voor herijking 2032?		

Besluit

Besluit over de scope van de tweede herijking:

- Deltabeslissingen en voorkeursstrategieën: wat gaan we nu herijken en welke mogelijke oplossingsrichtingen zien we daarbij, wat komt in de ontwikkelagenda voor de derde herijking?
- Werkwijze en organisatie: welke onderdelen van de huidige werkwijze en organisatie gaan we nu aanpassen en welke mogelijke oplossingsrichtingen zien we daarbij?
- Mogelijk (nader te bepalen): notitie reikwijdte en detailniveau ten behoeve van eventuele (plan-)m.e.r.-procedure.

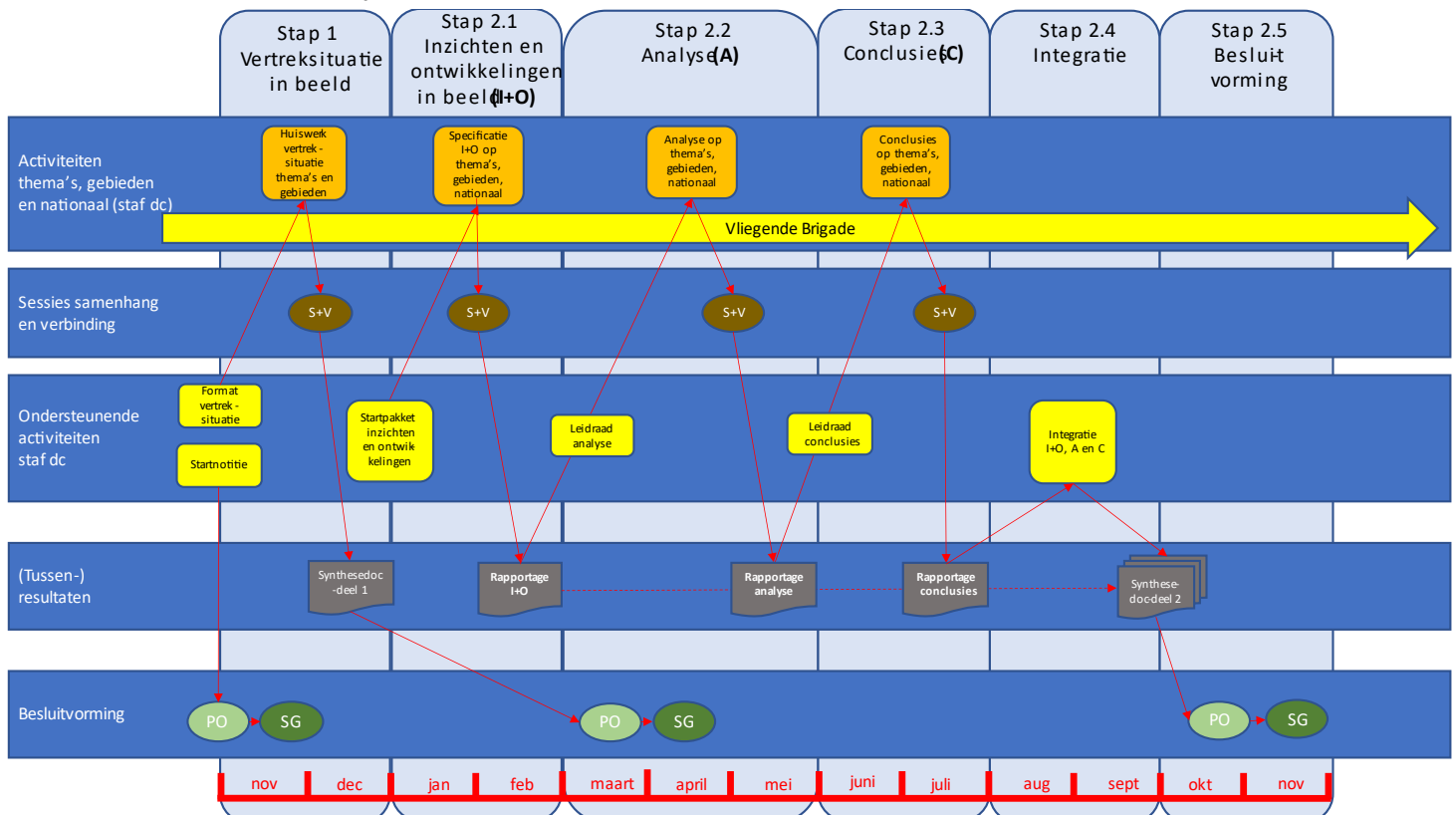
Aanpak

Algemeen: deelstappen

Stap 2 Verdiepende Analyse kent vijf deelstappen:

- 2.1: inventarisatie van de voor de tweede herijking relevante inzichten en ontwikkelingen.
- 2.2: Analyse van deze inzichten en ontwikkelingen op de vraag welke (onderdelen van) deltabeslissingen en voorkeursstrategieën om aanpassingen vragen, inclusief mogelijke oplossingsrichtingen. Met onderscheid wat nu herijken en wat agenderen voor de derde herijking?

- 2.3: Conclusies over de aan te passen (onderdelen van) deltabeslissingen en voorkeursstrategieën, inclusief mogelijke oplossingsrichtingen.
- 2.4: Integratie van de conclusies (nationaal, thema's, gebieden) tot deel 2 van het Synthesedocument.
- 2.5: Bespreking en besluitvorming over de scope van de tweede herijking: wat gaan we nu herijken en welke mogelijke oplossingsrichtingen zien we daarbij, wat komt in de ontwikkelagenda voor de derde herijking?

Algemeen: wie doet wat?

De deelstappen in de aanpak kennen steeds eenzelfde ritme:

- Staf deltacommisaris faciliteert elke deelstap met een leidraad voor uitwerking door de thema's, gebieden en nationaal. In deelstap 2.1 is dat bijvoorbeeld het Startpakket inzichten en ontwikkelingen op nationale schaal (zie verder). De leidraad omvat steeds de relevante inhoudelijke ingrediënten, een format voor uitwerking en een voorstel voor de aanpak.
- Op basis van deze leidraad wordt aan de thema's en gebieden gevraagd dit thema- en gebied-specifiek te maken. Op nationale schaal (nationale kwesties) gebeurt dit ook door (een afvaardiging vanuit) staf deltacommisaris, in samenwerking met IenW en RWS.
- Vanuit de faciliterende rol van staf deltacommisaris is er voor de thema's en gebieden ondersteuning mogelijk in de vorm van een 'vliegende brigade'.
- In elke deelstap word(en)t door staf deltacommisaris (een) werksessie(s) georganiseerd, waarin de samenhang (thema's en gebieden, deltabeslissingen en voorkeursstrategieën) en verbinding (andere opgaven en programma's) worden beschouwd. De thema's en gebieden nemen het resultaat van deze werksessie mee in hun (tussen-)rapportage.
- De deelstap wordt door elk thema en gebied afgesloten met een (tussen-)rapportage (Synthesedocument als groeidocument).

- De (tussen-)rapportages van de thema's en gebieden worden door staf deltacommissaris gebundeld tot (uiteindelijk) deel 2 van het Synthesedocument.
- Dit deel 2 van het Synthesedocument wordt tenslotte, samen met een plan van aanpak voor de volgende stap in het herijkingsproces ter besluitvorming aan de Stuurgroep Deltaprogramma voorgelegd.

Algemeen: planning

In de schematische weergaven van de aanpak is de doorlooptijd van de Verdiepende Analyse aangegeven, gericht op besluitvorming in de stuurgroep in november 2024.

N.B.: op basis van het inzicht in de voor de tweede herijking relevante ontwikkelingen binnen de thema's en gebieden wordt deze planning zoveel mogelijk hierop afgestemd.

De thema's zijn al een eigen traject gestart voor de herijking:

- Voor het Deltaprogramma Waterveiligheid wordt dit met name gevoed door een aantal evaluaties en onderzoeken, zoals de evaluatie van de aannames onder de wettelijke normering, de evaluatie van de Waterwet, onderzoek naar de dijkversterkingsopgave (LBO 1) en de betekenis daarvan voor de planning van het HWBP en de kosten daarvoor, en de evaluatie van de subsidieregeling onder het HWBP. De uitkomsten hiervan, die naar verwachting gebundeld aan de Tweede Kamer worden aangeboden, vormen een belangrijke basis voor de herijking van de Deltabeslissing Waterveiligheid en de betekenis hiervan voor de voorkeursstrategieën.
- Het te doorlopen traject van het Deltaprogramma Zoetwater is uitgewerkt in een ('voortrollende') Routekaart, met vergelijkbare stappen als het Deltaprogramma-brede herijkingsproces.
- Binnen het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie wordt onder andere gewerkt aan het komen tot concrete inhoudelijke doelen voor DPRA; deze doelen moeten met name het werken aan ruimtelijke adaptatie in de 45 RA-werkregio's vergemakkelijken. Daarnaast wordt binnen DPRA gekeken naar de monitoring én naar de mogelijkheden voor structurele financiering voor DPRA. Deze drie sporen zullen in de tweede herijking van de deltabeslissing RA worden meegenomen.

Op hoofdlijnen spoort de planning van de thema-trajecten met de stappen-planning van de tweede herijking. Binnen die stappen zijn echter nog wel nadere afspraken nodig over het moment van oplevering van (tussen-)producten ten behoeve van 1) de analyse op samenhang met andere thema's en gebieden en 2) de door staf deltacommissaris te integreren synthesesdocumenten van de thema's en programma's. Zo levert DPZW een (knelpunten-)analyse op in Q3-2024, terwijl in het Deltaprogramma-brede herijkingsproces de analyse op samenhang al gepland staat in april/mei en de integratieslag door staf deltacommissaris in augustus/september.

Algemeen: verdiepende analyse werkwijze en organisatie

De aanpak van stap 2, hierboven, gaat over de herijking van de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën. Op vergelijkbare wijze wordt in Q1-2023 de aanpak voor de Verdiepende Analyse voor werkwijze en organisatie uitgewerkt.

Uitwerking 2.1: inzichten en ontwikkelingen

Een goed en specifiek beeld van de voor de tweede herijking relevante inzichten en ontwikkelingen is cruciaal om aan het einde van de Verdiepende Analyse aan te kunnen geven welke (onderdelen van de) deltabeslissingen en voorkeursstrategieën worden beschouwd in de tweede herijking (i.c. de scope van de tweede herijking):

- Vanuit staf deltacommissaris wordt eind december/begin januari een startpakket opgeleverd dat, vooral op de schaal van het hoofdwatersysteem, inzicht biedt in de voor de tweede herijking relevante inzichten en ontwikkelingen. Het startpakket (zie kader) is voor wat betreft de wateropgaven bedoeld als gezamenlijke basis voor nadere specificatie en uitwerking voor de thema's en gebieden.

Uitgelicht: het startpakket

Met het startpakket worden -op hoofdlijnen- de toekomstige wateropgaven voor 2050 en 2100 inzichtelijk gemaakt. Daarbij wordt geput uit de volgende studies:

- De nieuwe Deltascenario's, 2023.
- Relevante ontwikkelingen en nieuwe inzichten voor de herijking van het Deltaprogramma: een eerste verkenning, Deltares, 2023.
- Tussenbalans Kennisprogramma Zeespiegelstijging, 2023.
- Integraal Riviermanagement, 2023.

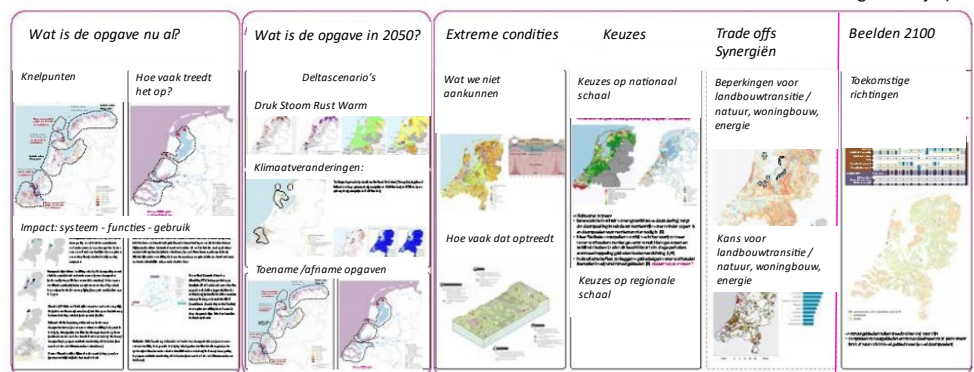
Het startpakket geeft per wateropgave (wateroverlast, watertekort, waterveiligheid, hitte) een beeld van de opgaven van de korte, middellange en lange termijn. Schematisch:

Per opgave [wateroverlast, watertekort, veiligheid, hitte]

Korte termijn (2025)

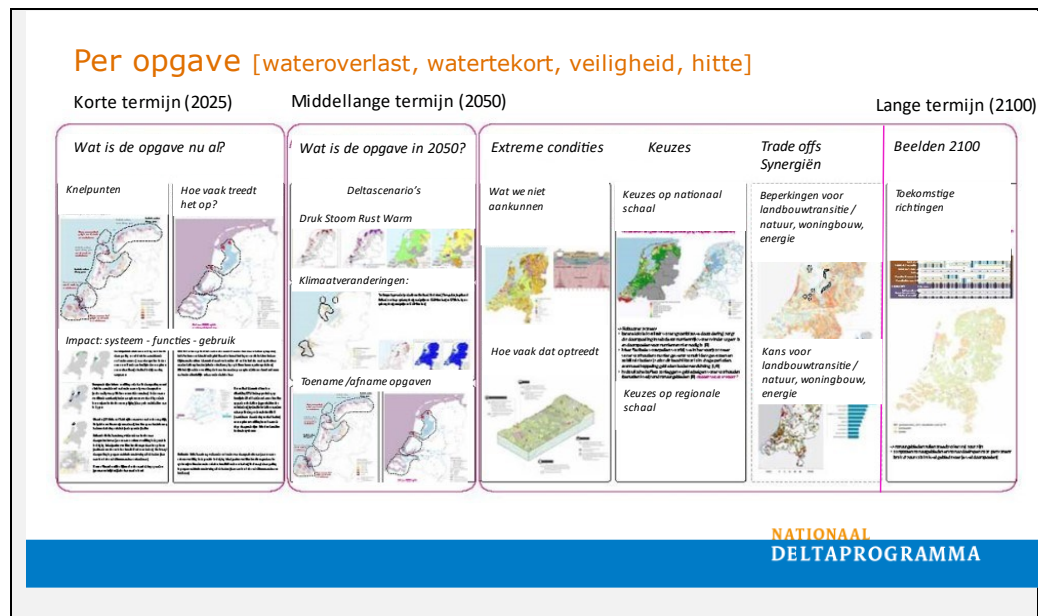
Middellange termijn (2050)

Lange termijn (2100)

NATIONAAL
DELTA PROGRAMMA

Een geeft op basis daarvan een reflectie op samenhang, grilligheid en houdbaarheid. Schematisch:

- Aan de thema's en gebieden wordt gevraagd om dit aan te vullen op basis van thema- en gebiedsspecifieke informatie. Deze aanvulling betreft zowel de 'detaillering' van wateropgaven 'van het hoofd- naar het regionaal watersysteem, als de 'aanvullende' opgaven die voortkomen uit andere opgaven en programma's (zie kader). Op nationale schaal (nationale kwesties) gebeurt dit ook door (een afvaardiging vanuit) staf deltacommissaris, in samenwerking met IenW en RWS.

Externe Ontwikkelingen (Besluiten en ontwikkelingen met impact op het hoofdwatersysteem)	
Besluiten/keuzes in ruimtelijk domein • Veenweide beleid (peilopzet) • Keuzes in het landbouwbeleid • Woningbouw • Energietransitie • Hergebruik effluent voor (sub)irrigatie • Optie beprijzen van drinkwater • Beperken watergebruik	Relevante trajecten en programma's (kan tot besluiten leiden) • NOVI / Nota Ruimte / Omgevingswet • Regioprojecten BZK • Nitraatactieprogramma's LNV • Uitvoeringsagenda OCW • Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) en Provinciale Programma's Landelijk Gebied (PPLG) • Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland • Internationale Rijn- en Maascommissie en de Vlaams-Nederlandse Scheldec commissie • Beleidsnota drinkwater • Deltaplan Agrarisch Waterbeheer • Vervangings- en renovatieopgave kunstwerken rivieren

- De thema- en gebiedsinventarisaties kunnen als volgt worden vormgegeven:
 - Eigen deskstudy en werksessie(s) om tot detaillering en aanvulling te komen.
 - Rapportage als onderdeel van het 'eigen' Synthesedocument (hiervoor wordt t.z.t. een rapportageformat aangeleverd):

- Met als kern de redeneerlijn (N.B.: nog niet de analyse en duiding daarvan, dat komt aan bod in de deelstappen 2.2 en 2.3):
 - Inzicht / ontwikkeling ... →
 - Heeft een relatie met (water-)opgave ... →
 - Heeft een relatie met systeemkeuzes ... →
 - Heeft een relatie met (onderdelen van) deltabeslissingen en/of voorkeursstrategieën
 - Heeft een relatie met andere opgaven en programma's
 - En globaal: leidt tot (mogelijk) knelpunt in:
 - 2030.
 - 2050.
 - 2100.
- Met een detailniveau dat het mogelijk maakt om aan het einde van de Verdiepende Analyse te komen tot een scopebepaling voor de herijking.
- In de loop van deelstap 2.1 faciliteert staf deltacommissaris een werksessie samenhang en verbinding. Daarin:
 - Presenteren de thema's, gebieden en staf deltacommissaris de hoofdlijnen van hun inventarisatie van nieuwe inzichten en ontwikkelingen.
 - Worden de raakvlakken tussen de thema's en gebieden en met de andere opgaven en programma's geïdentificeerd en besproken.
 - Kunnen de thema's en gebieden op basis van deze uitwisseling hun 'eigen' rapportage (nieuwe inzichten en ontwikkelingen) aanvullen en aanscherpen.
 - En wordt duidelijk welke nieuwe inzichten, ontwikkelingen en raakvlakken op nationale schaal (nationale kwesties, hoofdwatersysteem, deltabeslissingen) van belang zijn.
- Als slot van deelstap 2.1 leveren de thema's, gebieden en staf deltacommissaris hun 'eigen' Synthesedocument op en worden deze rapportages door staf deltacommissaris geïntegreerd tot één Synthesedocument.

P.M.: nadere uitwerking van de wijze waarop de pull-analyse in deze deelstap 2.1 wordt vormgegeven.

Uitwerking 2.2: analyse

Met het beeld van relevante inzichten en ontwikkelingen als basis staat in deze deelstap de vraag centraal welke (onderdelen van) deltabeslissingen en voorkeursstrategieën om aanpassingen vragen, inclusief mogelijke oplossingsrichtingen. Met onderscheid wat nu herijken en wat agenderen voor de 'ontwikkelagenda'?

- Aan de thema's en gebieden wordt gevraagd om, met een eerste globaal van mogelijke knelpunten in 2030, 2050 en 2100 te analyseren welke (onderdelen van) de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën om aanpassing vragen. Op nationale schaal (nationale kwesties) gebeurt dit ook door (een afvaardiging vanuit) staf deltacommissaris, in samenwerking met IenW en RWS.
- De thema- en gebiedsanalyses kunnen als volgt worden vormgegeven:
 - Eigen deskstudy en werksessie(s) om tot nadere analyse te komen van de (globaal) gesignaleerde knelpunten in deelstap 2.1 (2030, 2050, 2100) en de impact daarvan op de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën.
 - Rapportage als onderdeel van het 'eigen' Synthesedocument (hiervoor wordt t.z.t. een rapportageformat aangeleverd):
 - Met als kern de redeneerlijn:

- Knelpunt in 2030, 2050, 2100 ... →
- Vraagt om mogelijke aanpassing deltabeslissing en/of voorkeursstrategie ... →
 - Specifiek: welk(e) onderdeel(en) van de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën.
 - Met onderbouwing.
 - Binnen tweede herijking of op 'ontwikkelagenda'?
- Met (indien binnen tweede herijking) daarvoor de volgende mogelijke oplossingsrichtingen
 - Met een detailniveau dat het mogelijk maakt om aan het einde van de Verdiepende Analyse te komen tot een scopebepaling voor de herijking.
- In de loop van deelstap 2.2 faciliteert staf deltacommissaris een werksessie samenhang en verbinding. Daarin:
 - Presenteren de thema's, gebieden en staf deltacommissaris de hoofdlijnen van hun analyse.
 - Worden de raakvlakken voor wat betreft mogelijke aanpassing deltabeslissing en/of voorkeursstrategie (en mogelijke oplossingsrichtingen) geïdentificeerd.
 - Kunnen de thema's en gebieden op basis van deze uitwisseling hun 'eigen' rapportage (mogelijke aanpassingen en oplossingsrichtingen, onderscheid tweede herijking en 'ontwikkelagenda') aanvullen en aanscherpen.
 - En wordt duidelijk welke mogelijke aanpassingen (en mogelijke oplossingsrichtingen) op nationale schaal (nationale kwesties, hoofdwatersysteem, deltabeslissingen) van belang zijn.
- Als slot van deelstap 2.2 leveren de thema's, gebieden en staf deltacommissaris hun 'eigen' Synthesedocument op en worden deze rapportages door staf deltacommissaris geïntegreerd tot één Synthesedocument.

P.M.: nadere uitwerking van de wijze waarop de pull-analyse in deze deelstap 2.2 wordt vormgegeven.

Uitwerking 2.3: conclusies

In deze deelstap 2.3 worden op basis van de analyse conclusies getrokken over de aan te passen (onderdelen van) deltabeslissingen en voorkeursstrategieën, inclusief mogelijke oplossingsrichtingen. Met onderscheid wat nu herijken en wat agenderen voor de 'ontwikkelagenda'? In deze deelstap is, als eerste stap richting besluitvorming over de scope van de tweede herijking, is daarmee ook een bestuurlijke consultatie (thema's, gebieden) van belang.

- De thema- en gebiedsconclusies kunnen als volgt worden vormgegeven:
 - Eigen deskstudy en werksessie(s) om tot conclusies te komen over de aan te passen (onderdelen van) deltabeslissingen en voorkeursstrategieën, inclusief mogelijke oplossingsrichtingen.
 - Mogelijk zijn de tussenresultaten in de deelstappen ook al bestuurlijk voorgelegd, voor deze concluderende deelstap 2.3 is dat voor de thema's en gebieden in ieder geval van belang.
 - Rapportage als onderdeel van het 'eigen' Synthesedocument (hiervoor wordt t.z.t. een rapportageformat aangeleverd):
 - Met als kern de redeneerlijn:
 - Deze (onderdelen van) deltabeslissingen en voorkeursstrategieën vallen onder de scope van de tweede herijking ... →
 - De onderbouwing van deze conclusie is ... →

- Waarbij we de volgende oplossingsrichtingen voor ogen hebben ...
- Deze (onderdelen van) deltabeslissingen en voorkeursstrategieën vallen niet onder de scope van de tweede herijking, maar zetten we wel op de 'ontwikkelagenda'... →
 - De onderbouwing van deze conclusie is ...
- Deze (onderdelen van) deltabeslissingen en voorkeursstrategieën zijn voldoende houdbaar tot 2050 en daarna, en vallen niet onder de scope van de tweede herijking, en maken ook geen onderdeel uit van de 'ontwikkelagenda'... →
 - De onderbouwing van deze conclusie is ...
- Met een detailniveau dat het mogelijk maakt om aan het einde van de Verdiepende Analyse te komen tot een scopebepaling voor de herijking.
- In de loop van deelstap 2.3 faciliteert staf deltacommissaris een werksessie samenhang en verbinding. Daarin:
 - Presenteren de thema's, gebieden en staf deltacommissaris hun conclusies.
 - Worden de raakvlakken voor wat betreft die conclusies geïdentificeerd.
 - Kunnen de thema's en gebieden op basis van deze uitwisseling hun 'eigen' rapportage aanvullen en aanscherpen.
 - En wordt duidelijk welke conclusies op nationale schaal (nationale kwesties, hoofdwatersysteem, deltabeslissingen) van belang zijn.
- Als slot van deelstap 2.3 leveren de thema's, gebieden en staf deltacommissaris hun 'eigen' Synthesedocument op en worden deze rapportages door staf deltacommissaris geïntegreerd tot één Synthesedocument. Dit document wordt voor besluitvorming voorgelegd aan de Stuurgroep Deltaprogramma.

P.M.: nadere uitwerking van de wijze waarop de pull-analyse in deze deelstap 2.3 wordt vormgegeven.

Uitwerking 2.4: integratie

In deze deelstap vindt een integratie plaats van de conclusies op de thema's en gebieden tot deel 2 van het Synthesedocument. Het resultaat is een concreet voorstel voor de scope van de tweede herijking voor wat betreft de deltabeslissingen en voorkeurs strategieën.

Uitwerking 2.5: besluitvorming

In de laatste deelstap vindt besluitvorming plaats in de Stuurgroep Deltaprogramma over de scope van de tweede herijking: wat gaan we nu herijken en welke mogelijke oplossingsrichtingen zien we daarbij, wat komt in de ontwikkelagenda?

Resultaat

Het resultaat van de Verdiepende Analyse wordt uitgewerkt in deel 2 van het Synthesedocument:

1. **Voortgang en impact tot nu toe**
 - Voortgang realisatie deltabeslissingen en voorkeursstrategieën.
 - Impact tot nu toe.
2. **Nieuwe inzichten en ontwikkelingen**
 - Voor wateropgaven en andere opgaven:
 - Vanuit nationaal perspectief (hoofdwatersysteem): startpakket.

- Per thema, gebied, nationale schaal: aanvullen en inkleuren.

3. Analyse

- o Per thema / regionaal programma:
 - Confrontatie referentie vs. nieuwe inzichten en ontwikkelingen.
 - Kansen en knelpunten ten aanzien van huidige deltabeslissingen en voorkeursstrategieën.
 - Mogelijke kansen en knelpunten voor andere deltabeslissingen en voorkeursstrategieën.
 - Samenhang met andere deltabeslissingen en voorkeursstrategieën én andere opgaven en programma's.

4. Conclusies

- o Houdbaarheid huidige deltabeslissingen en voorkeursstrategieën: welke ontwikkelingen en knelpunten leiden tot een noodzaak om (het stelsel van) deltabeslissingen en voorkeursstrategieën tegen het licht te houden?
- o Wat is van belang en urgent om nú te herijken; welke elementen uit de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën nu tegen het licht houden?
- o Wat vergt meer tijd of kan later, ten behoeve van Ontwikkelagenda tot 2032?
- o Wat zijn aanknopingspunten voor mogelijke oplossingsrichtingen?
- o Samenhang met andere deltabeslissingen en voorkeursstrategieën én andere opgaven en programma's.

Bijlage 1 – Relevante studies

Onderstaande studies worden betrokken in de uitvoering van de tweede herijking, en zijn als bijlagen bij de stukken voor de Stuurgroep gevoegd.

Studie / onderzoek / analyse:

Mogelijke consequenties voor de tweede herijking:

Inhoudelijk	
"Relevante ontwikkelingen en nieuwe inzichten voor de herijking Deltaprogramma: een eerste verkenning" (Deltares, 2023)	In dit onderzoek zijn verschillende ontwikkelingen ten aanzien van klimaatverandering en sociaal-economische ontwikkelingen geïdentificeerd. Deze ontwikkelingen leiden tot een noodzaak voor bijstelling van de aannames die ten grondslag liggen aan de huidige Deltabeslissingen en voorkeursstrategieën. Deze inzichten dienen te worden meegenomen in de analyses voor de tweede herijking.
"Advies Signaalgroep Deltaprogramma" (Signaalgroep, 2022)	De Signaalgroep heeft in 2022 advies uitgebracht over de maatschappelijke weerbaarheid tegen klimaatverandering, over 'grip op grilligheid' en ruimtelijke ontwikkeling. Deze 'signalen' kunnen van invloed zijn op de strategie van het Deltaprogramma, en dienen te worden meegewogen in de tweede herijking.
Nieuwe "Klimaatscenario's" (KNMI, 2023) en "wlo-scenario's" (PBL, 2023)	De nieuwe klimaatscenario's van het KNMI geven nieuwe inzichten in het tempo van klimaatverandering en van de impact daarvan op bijvoorbeeld het weer en de zeespiegelstijging. Deze inzichten worden meegenomen in de nieuwe Deltascenario's die ten behoeve van de tweede herijking worden voorbereid. Daarin worden ook de inzichten uit de wlo-scenario's meegenomen. Dez maken het mogelijk om toekomstige sociaal-economische ontwikkelingen mee te nemen in de knelpuntenanalyses, en in de ontwikkeling en afweging van oplossingsrichtingen.
Methodisch	
"Doorontwikkeling adaptief Deltamanagement: aanpak transitiepaden en ontwerp onderzoek" (Deltares, Redesigning Deltas, 2023)	Recente gebeurtenissen laten zien dat een incrementele invulling van Adaptief Deltamanagement (een geleidelijke versterking van het watersysteem) voor sommige aspecten van het veranderend klimaat in sommige gebieden mogelijk niet voldoende zal zijn. Hierbij kan een transformatieve strategie met transformatieve maatregelen nodig zijn, waarbij op systeemniveau wordt ingegrepen. De inzichten uit deze studie leiden tot voorstellen voor een aanscherping van deze

<i>Studie / onderzoek / analyse:</i>	<i>Mogelijke consequenties voor de tweede herijking:</i>
	aanpak van het Deltaprogramma, waarbij incrementele en transformatieve strategieën gelijkwaardig worden gefaciliteerd. Daarnaast worden aanpassingen van Adaptief Delta-management overwogen die gaan over de rol van ontwerpend onderzoek, over het toevoegen van het 'wenkend perspectief' (de 'pull') aan de huidige invalshoek die vooral van dwang door klimaatverandering gaat (de 'push') en over het expliciteren van de randvoorwaarden waaraan voldaan moet zijn alvorens een geplande ingreep daadwerkelijk kan worden uitgevoerd ('Theory of Change').
"Basis in Beweging: analyse veranderingen in aannames onder het Deltaprogramma" (2023, Staf Deltacommissaris)	In dit onderzoek is een analyse uitgevoerd op hoe de aannames en beleidsparadigma's die in de opstartfase van het Deltaprogramma (eind 2008 tot begin 2010) bepalend waren voor de keuzes die toen zijn gemaakt over de structuur en werkwijze van het Deltaprogramma, zich verhouden tot de huidige context. Deze inzichten geven aanleiding om in de tweede herijking ook een aanscherping van de werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma te overwegen.
"Schrijven en denken: reflectie op basiswaarden van het Deltaprogramma" (Staf DC, 2023)	Deze reflectie op de manier waarop de 3 basiswaarden van het Deltaprogramma (solidariteit, flexibiliteit en duurzaamheid) zich verhouden tot vier lange-termijn oplossingsrichtingen (Deltares, 2019 en 2022). Aanbevolen wordt om deze te benutten bij de-aanscherping van de wijze waarop invulling wordt gegeven aan oplossingsrichtingen voor de lange termijn én hoe oplossingsrichtingen worden afgewogen (vergelijkingsystematiek).
"Resultaten externe evaluatie Signaalgroep Deltaprogramma en aanbevelingen voor het vervolg", Arthur Petersen en Jitske van Popering-Verkerk, 19 september 2022	In de externe evaluatie zijn drie verschillende perspectieven geïdentificeerd op de gewenste positie van de signaalgroep ('Kritisch herpositioneren', 'Kleine aanpassingen' en 'Krachtige positie') en daaraan gekoppeld aan de scope en inrichting van de Signaalgroep. De hoofdlijnen van het advies worden onderschreven en zullen in de loop van 2024 worden uitgewerkt en worden vertaald naar een voorstel voor aanpassingen in scope en inrichting van de Signaalgroep.